

L'abordatge de les violències sexuals a Catalunya

Part 1. Marc Conceptual sobre les Violències Sexuals

Violències sexuals: un marc conceptual,
teòric i ètic.

Autores:

Patsilí Toledo Vázquez

Montse Pineda Lorenzo

Grup de Recerca Antígona i Creación Positiva
Juliol de 2016

Índex

Violències sexuals: un marc conceptual, teòric i ètic	2
2. Cap a una comprensió de les violències sexuals basada en el drets de les dones	8
2.1. Violències sexuals: “naturalització” vs. dominació	9
La naturalització d’una ideologia	9
El model de la “dominació”	12
2.2. Conceptualització de les violències sexuals	16
Les conceptualitzacions legals	17
2.3. Noves definicions i l’èmfasi en el consentiment	23
2.4. Víctimes o supervivents?	30
2.5 Diversitat, vulnerabilitat i interseccionalitat	32
3. Els reptes actuals davant les violències masclistes	34
3.1. Dades insuficients	34
Enquestes	35
Denúncies	37
3.2. Prevalença d’estereotips que culpabilitzen a les dones	39
3.3. Persistència del fal·locentrisme	42
3.4. Violència institucional i victimització secundària	43
4. Epíleg no concloent	46
Bibliografia	47

Violències sexuals: un marc conceptual, teòric i ètic.

La comprensió actual de les violències sexuals com una expressió bàsica de la dominació patriarcal envers les dones¹, és molt recent i encara dista molt de ser assumida àmpliament a nivell social i institucional. Durant segles, les violències patriarcal cap a les dones –incloses les sexuals- han estat justificades per l'Estat o, fins i tot, regulades pel sistema jurídic –com un 'dret' que podien exercir certs homes sobre certes dones-, dins d'un marc normatiu que assegurava la subordinació de les dones als homes.

Per això, al tractar-se aquest d'un document adreçat a organismes públics, ens sembla fonamental que aquest document no només doni elements teòrics i normatius per a la comprensió de les violències sexuals, sinó també elements per poder elaborar un marc ètic per a la comprensió de les violències sexuals. En efecte, en aquest àmbit el marc conceptual no pot quedar limitat, per exemple, pel marc normatiu vigent, ja que fins i tot quan en l'actualitat s'han aconseguit importants avanços en el reconeixement jurídic dels drets de les dones en gran part dels països del món, incloent el nostre, la comprensió jurídica de les violències, i en particular les violències sexuals, encara esta severament marcada pel pensament i el context patriarcal encara vigent.

En aquest capítol s'exposa, primerament, una breu evolució històrica on s'aborden el canvis que ha experimentat la comprensió normativa d'aquests fenòmens i on es s'assenten les arrels dels problemes que, a dia d'avui, trobem en relació amb aquestes violències. En segon lloc, el capítol presenta els desenvolupaments teòrics, jurídics i socials aconseguits pels feminismes que han portat a una comprensió de les violències sexuals posant en el centre els drets de les dones, desvetllant el substrat ideològic patriarcal d'aquestes violències, i la rellevància de definicions i intervencions que reconeguin la importància del consentiment i del reconeixement de la diversitat de les dones. Això ens portarà a revisar les conceptualitzacions de les violències sexuals, mostrant també les tensions dels conceptes i categories en relació amb les definicions legals amb que comptem actualment. Finalment, revisarem algunes de les 'zones problemàtiques' que romanen en la comprensió de les diverses formes de violències sexuals, que són expressions contemporànies d'elements històrics que no han aconseguit ser eradicats, ni de la comprensió social d'aquestes violències, ni de les pràctiques institucionals que les envolten.

¹ Fem present que, atès que les dones pateixen violències masclistes durant tot el seu curs vital, en aquest document, totes les referències a les dones inclouen també a les nenes i adolescents.

1. L'evolució històrica del reconeixement jurídic i social de les violències sexuals

L'evolució del reconeixement de les violències sexuals com "violències" i, per tant, com quelcom il·legítim o prohibit, no pot separar-se del recent reconeixement, en general, de les diverses formes de violències cap a les dones, i del reconeixement de les dones com a subjectes i éssers amb drets.

Durant gran part de la història, als països occidentals i, en particular, al continent europeu -derivat del dret romà, de base patriarcal-, les dones han estat considerades com a ' propietat ' dels homes. El valor d'aquesta ' propietat ' ha estat vinculat a la seva ' puresa ' en l'àmbit sexual: la virginitat, que en aquests contextos ha estat una peça clau del valor de les dones. La manera d'assegurar el control de les dones i dels seus cossos –i en particular del seu poder reproductiu- ha passat pel control de la sexualitat de les dones i el control de l'accés als cossos de les dones. Aquesta visió patriarcal, encara vigent, és heteronormativa, l'activitat sexual està definida pel paper masculí (falocèntrica) i, per tant, ' sexe ' equival a ' sexe penetratiu ', l'únic que pot tenir conseqüències reproductives.

No és d'estranyar, aleshores, que les regulacions legals sobre violències sexuals durant la història –i en menor mesura, fins avui en dia- hagin estat enfocades en la violació vaginal, i, per tant, gran part del treball historiogràfic sobre aquestes violències, ha estat centrat també en la violació, el crim sexual per excel·lència en la cultura patriarcal.

Això no vol dir que no hi hagi hagut, històricament, altres manifestacions de les violències sexuals i que existeixen fins avui en dia, com ara, l'assetjament sexual a les dones, tot i que no existeixi un registre historiogràfic d'aquestes conductes, que sí existeix respecte de la violació.

Històricament la violació ha estat considerada com un crim contra el pare o el marit de la dona, i no contra les dones mateixes, en la mesura en que s'afecta la propietat dels homes sobre les dones (Burgess-Jackson, 1996 : 44-49). Una dona o nena que hagués estat violada, era menys valuosa com a propietat, i per tant, les penes contra els que cometien una violació sovint incloïen el pagament de una compensació al marit o al pare (Burgess-Jackson, 1996 : 68), o fins i tot, el matrimoni posterior del violador amb la víctima (una propietat *devaluada*) posava fi a la persecució penal. Fins i tot en el cas de una religiosa violada, es considera que "Déu, el seu espòs, seria el principal ofès" (Muyart de Vouglans, 1757 : 497).

Aquesta noció de propietat es troba també a l'arrel del delicte de "rapte", que amalgama el robatori i la violació, però també en la no punició de la violació dins del

matrimoni, fins molt recentment als països occidentals. En la mesura que un home és propietari de la “seva dona”, té dret a accedir al seu cos fins i tot amb violència, sense afectar la ‘propietat’ d’un altre. També quedaven en aquesta situació, per exemple, les dones esclaves, i de fet, en el cas nord-americà, sota l’existència del règim esclavista, es considerava que l’amo tenia dret a ‘fer ús’ del cos de les seves esclaves sense que això suposés un delictes. Però també a Europa es permetria que els senyors o amos abusessin de les seves criades sense exposar-se a majors sancions, ja que es considerava que “una violència infligida a una esclava o serva és menys greu que la que s’exerceix sobre una noia de condició honrada” (Jousse, 1752 : 746). Aquests delictes quedaven normalment impunes o sovint es limitava la sanció a tan sols una indemnització, que ni tan sols és per ella, sinó que per al seu futur marit: “El senyor que abusi de la seva criada haurà de ser condemnat a danys i perjudicis, que serviran per a la seva dot” (Jousse, 1752 : 716).

Un altre corollari d’aquesta visió basada en la propietat masculina sobre les dones, era que, històricament, les dones que no eren propietat de cap home, com les que exercien la prostitució, ‘no podien ser violades’, o al menys, ningú home resultava afectat per la violació d’elles (Dworkin, 1997 : 196–202, Burgess-Jackson 1996 : 46-47, 69).

D’aquesta manera, les regulacions tradicionals de la violació, condicionaven la qualificació del delictes a la ‘qualitat’ de la dona a la qual s’infligia, de manera que la gravetat del delictes augmenta o disminueix, en funció del ‘valor social’ que es reconeix a la dona ofesa. Així, com senyala Huard-Hard, la violació d’una dona impúber es considerava més condemnable que la d’una dona adulta, d’acord als tractats de dret penal durant l’Antic Règim a França. Igualment, “una vegada provada la qualitat de ‘dona de vida alegre’ el crim de violació no es considera establert i s’extingeixen les accions” (Huard-Hard, 1995 : 37).

En efecte, històricament, l’escrutini social de la violació ha caigut molt més sobre les víctimes que sobre els victimaris: és un delictes de caràcter moral, més proper a la luxúria que a la violència, i la vinculació amb el pecat que agreuja encara més la implicació de la víctima. Fins i tot, s’ha acusat a nenes petites d’un comportament seductor, per així justificar el comportament dels agressors (Vigarello, 1999 : 46). Les dones, fins i tot les nenes, són considerades les responsables de ‘provocar’ la violació.

La mateixa denúncia, aleshores, deshonrava a la denunciant: les víctimes quedaven físicament estigmatitzades, depreciades, un dany que s’agreujava si es considera que la virginitat marcava la frontera entre ‘les dones que hi compten’ i les que no. Sovint els processos exculpaven als acusats perquè la víctima “no era donzella”, la qual cosa porta no només a escasses denúncies, sinó també a escasses condemnes (Vigarello, 1999 : 47, 51 - 52). Hi ha autors que senyalen que “la violació és l’únic crim en que l’autor se sent innocent, i la víctima, avergonyida” (Chesnais, 1981 : 145), i probablement és així en els casos de violències sexuals, però també en altres formes de violències envers les dones.

La violació, constitueix durant gran part de la història –fins i tot, moderna- més que un atemptat contra les dones, una vergonya moral i una ofensa social.

Aquestes consideracions discriminatòries es reflectien en els processos penals per violació: per acreditar que s'ha actuat contra la voluntat de la víctima el dret romà exigia que el tumult i els crits de la lluita s'hagin sentit clarament, o –com ho senyala un text de 1671- “s'entén per la força, quan s'ha sentit el crit de la que demanava ajuda”. (Bouchel, 1671 : 46). “Si s'acredita que només s'han realitzat els primers esforços, no es tracta d'un cas de violació” (Muyart de Vouglans, 1757 : 498). La resistència a la violació, ha de ser extrema, constant: el silenci sempre posa en dubte a la víctima i fins i tot exclou la idea mateixa de la violació (Fournel, 1778 : 31). La víctima ha de demostrar que ha resistit físicament des del principi al fi.

Per confiar en la paraula de la dona, l'única possibilitat era la seva “fama”, la honestat de la seva vida i costums. Sovint, alguns processos s'omplien de declaracions de testimonis sobre la honorabilitat de la víctima. Hi ha idees que romanen, d'alguna manera, fins avui en dia: que la violació comesa per un home sol contra una dona resolta seria impossible, que el vigor femení és suficient per a la defensa, que la dona sempre disposa dels mitjans suficients, etc. Els més destacats filòsofs de de la Il·lustració, com Voltaire, Diderot o Rousseau, mantenien aquesta visió.

En efecte, la Il·lustració, que va establir les bases dels Estats moderns i democràtics contemporanis, incloent el desenvolupament de la noció d'igualtat, no va suposar un canvi en la manera d'entendre les violències sexuals, ni les violències envers les dones en general. Això es deu a que la base del sistema il·lustrat i modern estableix una divisió fonamental: la que separa l'àmbit públic del privat. Aquesta separació ideològica és també una separació sexual: mentre els homes participen de l'espai públic, que és l'espai dels iguals, l'espai de la societat civil i per tant, dels ciutadans, les dones queden relegades a l'espai privat, l'espai domèstic, de la reproducció, de les necessitats -incloses les sexuals-, l'espai de l'estat de naturalesa. En conseqüència, la ficció del “contracte social” opera només a l'àmbit públic, és un contracte entre els homes, els iguals, que decideixen crear l'Estat, renunciant a la violència individual, per concentrar l'ús legítim de la violència només en l'Estat.

L'espai privat, però, no s'ajusta al contracte social, queda fora d'aquesta lògica i, de fet, constitueix un límit per a l'acció estatal: l'estat no pot intervenir en els assumptes privats. Però no es tracta d'una simple no-intervenció: l'Estat garanteix la jerarquia i l'ordre a l'àmbit privat, assegurant i reforçant, mitjançant les lleis, el poder masculí i la subordinació de les dones. Aquesta subordinació també és explícitament sexual, en la mesura que es castiga com un delictes l'adulteri de la dona, mentre que l'adulteri o

infidelitat de l'home, no constitueix cap delict: només ho serà quan la infidelitat transcendeix a l'espai públic i es converteix en bigàmia o "amancebament" (viure "públicament" amb una altra dona).

A l'espai privat, a diferència de l'espai públic, no hi ha una prohibició de l'ús de la violència², fins i tot les lleis reconeixen el dret dels pares/marits a castigar a l'esposa (i fills/es). En aquest context, per exemple, la violació conjugal és impensable com a concepte. Com senyalaran autores feministes com Carol Pateman (1987), l'anomenat "contracte social" es basa en un contracte previ, del que no es parla en les teories polítiques: el "contracte sexual", que assegura l'accés dels homes als cossos de les dones.

La divisió sexual que suposa la separació entre l'espai públic i privat, situa les dones d'una manera suposadament 'natural' a l'espai privat. I aquí rau una de les claus del model contractualista: pretén 'naturalitzar' un model ideològic i, de fet, aconsegueix amagar -amb conseqüències fins a l'actualitat- el caràcter ideològic de la separació de les dues esferes.

Les dones estan 'naturalment' adscrites a l'espai domèstic, l'espai reproductiu i, per tant, no són ciutadanes ni se'ls reconeixen drets. Com ha assenyalat Amelia Valcárcel (2001 : 15, 16) els teòrics de la Il·lustració separen els homes de les dones a través del reconeixement que els primers són l'encarnació "de l'esperit", mentre que les dones són l'encarnació "de la naturalesa". Fins i tot, com assenyalava Valcárcel, alguns autors arriben a plantejar que les dones tenen més en comú amb les femelles animals que amb els homes (Valcárcel, 2001 : 15).

D'aquesta visió de les dones com éssers vinculats amb la naturalesa i, per tant, amb l'espai de les necessitats bàsiques, l'espai domèstic, es deriven moltes conseqüències. Per exemple, fins i tot quan les dones es troben, físicament, a l'espai públic -com ara, el carrer- són tractades com éssers domèstics. Els cossos de les dones estan marcats per la pertinença a l'àmbit privat i domèstic, un espai de categoria inferior i per tant, a l'espai públic les dones poden ser objecte d'assetjaments i violències que no afecten els homes. L'assetjament a les dones a l'espai públic, ja sigui als carrers o als llocs de feina, que fins a dia d'avui constitueix un greu problema per a les dones, ja que fins els darrers anys no ha estat ni percebuda ni "anomenada" com una forma específica de violència. En efecte, algunes autores consideren que part del problema respecte la manca de visibilitat de certes formes de violències sexuals té a veure, precisament, amb la manca d'expressions adequades que identifiquin aquestes realitats específiques (Westmarland, 2015).

Les profundes transformacions en la comprensió de les violències sexuals han estat paral·leles a les transformacions en els sistemes d'opressió exercits sobre les dones,

² Excepte per a l'Estat, que ostenta el monopoli de l'ús de la força (ex. les forces armades).

gràcies als avanços com a conseqüència de l'acció de les diverses onades de moviments feministes, i d'una manera especialment intensa, a partir de la segona meitat del segle XX, en conjunció amb els avenços en matèria de drets humans a nivell global.

La major igualtat entre homes i dones -al menys en el pla formal- ha fet menys tolerables les violències històricament permeses i el model de domini en que es concreten. Hi ha un desplaçament de l'atenció cap al dany que pateixen les víctimes, i el trauma associat a aquest dany (Vigarello, 1999 : 10).

Aquest desplaçament és molt rellevant, però com veurem, és també part dels nous problemes que es reflecteixen en les respostes institucionals davant les violències sexuals: l'èmfasi està més en el pla individual, especialment en les dones/víctimes i, en menor mesura, en els agressors, de manera tal que les violències sexuals -com passa amb gran part de les violències masclistes- es consideren fonamentalment un assumpte que afecta a "algunes" dones i que són exercides per "alguns" homes.

2. Cap a una comprensió de les violències sexuals basada en el drets de les dones

Les aportacions feministes han estat fonamentals per arribar a l'actual comprensió de les violències sexuals i pel reconeixement, en primer lloc, dels cossos i dels drets de les dones –i no els drets o prerrogatives dels seus pares o marits- com els bens jurídics afectats per aquestes violències. Dins dels feminismes, les aportacions dels feminismes radicals han estat fonamentals per a la comprensió de les violències sexuals. Mentre els feminismes liberals tendeixen a conceptualitzar les violències sexuals com atacs “neutres” en termes de gènere, i s' enfoquen principalment en el dany individual que aquestes violències causen, els feminismes radicals consideren que les violències sexuals han de ser enteses com un pilar bàsic del patriarcat.

Des de les perspectives feministes radicals, les violències sexuals es deriven de les construccions patriarcals del gènere i la sexualitat, i el dany que causen va més enllà del dany individual, ja que també danyen o determinen/condicionen a les dones d'una manera col·lectiva.

En aquest sentit, el llibre de Susan Brownmiller, *Against Our Will: Men, Women and Rape* (1975) va marcar una fita molt rellevant, no només per la documentació de la realitat històrica de la violació en la vida de les dones, sinó també pel seu anàlisi feminista de la violació com a forma de control de les dones per part dels homes: aquesta autora considera que la violació és un procés d'intimidació conscient pel qual tots els homes mantenen a totes les dones en estat de por (Brownmiller, 1975).

Autores com Catharine MacKinnon consideren que en la sexualitat està l'eix de l'opressió de les dones, l'espai on coincideixen les reivindicacions feministes bàsiques, que van des del dret a l'avortament, la denúncia de la violència domèstica, l'incest, l'assetjament sexual, l'abús, etc. (MacKinnon, 1982). Altres autores han emfatitzat que la violència sexual s'ha d'entendre dins d'un marc més ampli que és el de fer efectiva la heterosexualitat obligatòria (Rich, 1980). Per aquesta raó, des de les perspectives feministes, les violències sexuals reflecteixen i reforcen relacions de poder jeràrquiques i injustes.

Aquestes perspectives han tingut un impacte més enllà dels grups i col·lectius feministes i han aconseguit un reconeixement que s'ha manifestat en Conferències i Declaracions a nivell internacional, especialment en les darreres dècades. Entre aquestes, la Conferència Mundial de Viena de Drets Humans, de 1993, va reconèixer per primer cop que els drets humans de les dones i nenes són una part dels drets humans, i que la violència envers les dones, inclosa la violència sexual, és incompatible amb la dignitat humana i constitueix una violació de drets humans³. També a la IV Conferència Mundial

³ Declaració i Programa d'Acció de Viena, Par. 18. (1993).

sobre la Dona, celebrada a Beijing en 1995, es varen assentar gran part d'aquestes perspectives crítiques, com consta a la seva Plataforma d'Acció, que incorpora la violència sexual com una forma de violència contra les dones de forma específica⁴ i l'impacte dels estereotips de gènere a la vida de les dones⁵.

Així mateix, la pròpia Organització Mundial de la Salut (OMS) al seu Informe mundial sobre la violència i la salut de 2002 va descriure la violència infringida a la parella i la violència sexual com un problema de salut i, així, va reconèixer la violència masculista i la violència sexual, en particular, com un fenomen de transcendència social (Heise y García-Moreno, 2002; Jewkes, Sen y García-Moreno, 2002).

2.1. Violències sexuals: “naturalització” vs. dominació

La naturalització d'una ideologia

Un dels problemes bàsics per a la comprensió de les violències sexuals ha estat la “naturalització” d'aquestes. Això vol dir que es considera que les violències sexuals són, simplement, una expressió “natural” del comportament humà. A aquesta visió ha contribuït la nostra cultura i també les teories que expliquen crims com la violació sobre bases biologicistes, com ara, la selecció o l'èxit reproductiu (Thornhill, 1998-1999).

Aquesta “naturalització” es reflecteix en la major part de les lleis del món europeu occidental, que són molt poc clares al parlar de violències sexuals⁶, i fins i tot estableixen definicions tautològiques al moment de donar el seu significat.

⁴ Article 113. L'expressió "violència contra la dona" es refereix a tot acte de violència basat en el gènere que té com a resultat possible o real un dany físic, sexual o psicològic, incloses les amenaces, la coerció o la privació arbitrària de la llibertat, ja sigui que ocorri en la vida pública o en la privada. Per tant, la violència contra la dona pot tenir, entre unes altres, les següents formes: a) La violència física, sexual i psicològica en la família, inclosos els cops, l'abús sexual de les nenes en la llar, la violència relacionada amb el dot, la violació pel marit, la mutilació genital i altres pràctiques tradicionals que atempten contra la dona, la violència exercida per persones diferents del marit i la violència relacionada amb l'explotació; b) La violència física, sexual i psicològica al nivell de la comunitat en general, incloses les violacions, els abusos sexuals, la fustigació i la intimidació sexuals en el treball, en institucions educacionals i en altres àmbits, la tracta de dones i la prostitució forçada; c) La violència física, sexual i psicològica perpetrada o tolerada per l'Estat, on sigui que succeeixi.

⁵ Art. 236. Cal suprimir la projecció constant d'imatges negatives i degradants de la dona en els mitjans de comunicació, siguin electrònics, impresos, visuals o sonors. Els mitjans impresos i electrònics de la majoria dels països no ofereixen una imatge equilibrada dels diversos estils de vida de les dones i de la seva aportació a la societat en un món en evolució. A més, els productes violents i degradants o pornogràfics dels mitjans de difusió també perjudiquen a la dona i la seva participació en la societat. Els programes que insisteixen a presentar a la dona en els seus papers tradicionals poden ser igualment restrictius. La tendència mundial al consumisme ha creat un clima en el qual els anuncis i missatges comercials sovint presenten a la dona com a consumidora i es dirigeixen a les noies i a les dones de totes les edats en forma inadequada.

⁶ Les definicions tradicionals de la violació, per exemple, parlen de “jeure amb una dona”. En aquesta “expressió feta” és implícita l'heteronormativitat, de manera que cada cop que es tracta de relacions sexuals, hi ha una referència implícita a les relacions sexuals heterosexuales amb potencial reproductiu,

Les lleis fan servir sovint aquesta naturalització: es parla d'actes "de naturalesa sexual", però sense donar contingut a aquests actes. És com dir que en aquests casos no cal explicació, perquè és evident, i és evident perquè és quelcom "natural", com si fos una realitat auto-explicativa, que s'explica per si mateixa.

Els processos socials -i també judicials- relacionats amb la sexualitat, històricament, eren opacs per una qüestió moral o religiosa, que obligava a no explicar, a no descriure ni anomenar, ni tan sols les parts dels cossos que estaven involucrades en els actes sexuals, i en particular, els genitals. No només es tracta del desconeixement del cos de les dones, sinó d'una moral religiosa que converteix en tabú aquest coneixement, fins i tot a les pròpies dones. El silenci a l'hora de les descripcions, porta a una comprensió on "es dóna per entès" el que no s'anomena o el que avergonyeix.

Com senyala l'antropòloga Gayle Rubin, el que entenem per sexe i per sexualitat és una construcció social i cultural. Ella assenyala que, de la mateixa manera que la gana és la gana en qualsevol lloc, però allò considerat "menjar" és diferent en diverses cultures; allò que es considerat sexe (o relacions sexuals) també varia culturalment (Rubin, 1975 : 159). A partir d'aquestes construccions culturals es desenvolupa el "sistema sexe/gènere", és a dir, "el conjunt de disposicions mitjançant les quals una societat transforma la sexualitat biològica en productes de l'activitat humana, i en el qual aquestes necessitats sexuals transformades són satisfetes" (Rubin, 1975 : 159). El sistema sexe/gènere tradueix les diferències biològiques en desigualtats socials, polítiques, econòmiques, etc., on les dones s'ubiquen en una posició subordinada.

Aquests problemes estan arrelats a les construccions culturals sobre el sistema sexe/gènere i la sexualitat, i per descomptat, no són universals. En gran mesura, aquestes estructures estan molt relacionades amb les religioses, en particular, de les religions monoteistes patriarcals (no sols les d'arrel jueva-cristiana, com en el cas europeu) i el control social de la sexualitat i els cossos de les dones que aquestes imposen.

Així, la sexualitat, com a construcció cultural, estructura els cossos, els ordena dins del binomi sexe/gènere -així som "homes" o "dones" en funció de certes característiques corporals- i classifica l'opció sexual i les identitats. Aquesta classificació o organització crea categories d'individus, i atribueix trets exclusius per a cada identitat dins del sistema sexe/gènere, que són qualificats com a fets naturals i biològics.

que són, a més, les úniques que es qualifiquen com "naturals" i adequats des d'una perspectiva religiosa hetero-patriarcal.

Aquests trets de comportament “lluny de ser innats a l'individu s'han de reescriure i reformular contínuament” (Preciado, 2002 : 23), la qual cosa es fa mitjançant eines culturals, com ara, la religió, la violència o el dret.

Els artificis socials de com es construeix el sexe/gènere com a categoria, també són intencionats, amb l'objectiu de dotar de contingut el propi sistema social, com un sistema on els rols d'homes i dones són diferents, i les dones tenen un posició subordinada respecte dels homes. Mari Luz Esteban explica que va més enllà d'un fet anecdòtic o neutre:

“Tota una tradició d'estudis socials, històrics i feministes han mostrat que aquesta argumentació determinista sorgeix a Occident dins d'un procés molt ampli de consolidació d'un nou ordre social, econòmic, polític i científic -la societat capitalista, burgesa i colonial- que, encara que desigual i jeràrquic, va ser presentat com a natural i va ser legitimat per l'evolucionisme social i la noció de progrés. Si bé les historiadores han anat evidenciant la interrelació entre discursos científics i ideologies socials i polítiques, les antropòlogues, per la seva part, han denunciat la naturalització implícita a l'etnocentrisme i determinisme d'alguns plantejaments centrals en la seva disciplina i en les ciències socials en general. Un etnocentrisme que s'ha reflectit, en el plànol teòric, tant en l'ús concret de conceptes -llar, família, parentiu, maternitat, sexualitat, reproducció/producció, domèstic/públic- en els quals s'ha plasmat la infravaloració dels valors i costums no occidentals, com en l'aplicació de models interpretatius que impliquen una classificació jeràrquica de diferents realitats i que legitimen les desigualtats entre poblacions i grups socials. Tot això ha provocat la supervisibilització dels rols reproductius de les dones i la invisibilització de la seva aportació a l'economia, la política o la religió” (Esteban, 2006 : 11).

S'estableix, d'aquesta manera, una ideologia 'naturalística' del sexe, d'acord amb la qual només les pràctiques sexuals heterosexuales són considerades normals i la sexualitat masculina es considera determinada per 'impulsos biològics'. La naturalització del sexe suposa “de facto” la naturalització del gènere, de manera que s'assumeix que “naturalment” el rol actiu és masculí i el rol passiu és femení. Es pot dir que és un artifici que té el sistema patriarcal per amagar el fet que el binomi sexe/gènere és una categoria socio-política i no una conseqüència de la biologia humana.

De la mateixa manera que el sistema polític modern naturalitza la separació de les esferes pública i privada, amagant que es tracta d'una construcció ideològica, també el sexe queda “naturalitzat”.

Aquestes construccions culturals no són opcionals, sinó que s'imposen als individus. Seguint el raonament de Foucault (1979), el poder es un constructe multidimensional

amb diferents sentits en el seu exercici i en el seu abordatge. El vincle entre les violències sexuals i la sexualitat es configura al voltant del concepte *focaultlià* de micropoder, és a dir, elements de poder que es donen a l'organització social de la quotidianitat. Aquest micropoder es tradueix en les representacions identitàries que assignen a homes i a dones formes generitzades de relacionar-se i, per tant, condicionen tot el món simbòlic associat a la sexualitat. Les assignacions que es fan al gènere i a la sexualitat també estan vinculades a nocions de domini, alienació i exclusió que succeeixen entre les persones.

La **rellevància del context** -una certa estructura i organització social- es fonamental per entendre totes les violències basades en el gènere, i en particular les violències sexuals. El context és molt rellevant no només quan es pensa en les violències sexuals cap a les nenes en el si de les famílies, sinó també quan ens referim a les violències a l'àmbit comunitari. Així, per exemple, tant en les mutilacions genitals femenines (MGF) com en els matrimonis forçats (MF), els contextos culturals són el marc en què es produeix aquesta vulneració de drets, vulneració que –a més- es considera un tret d'identitat. En contextos culturals més propers també s'observa el pes d'aquest context cultural, en la “naturalització” i la impunitat dels assetjaments sexuals a l'espai públic (com són els assetjaments als carrers o a festes comunitàries) o de les violències sexuals en l'àmbit de la parella.

Els anàlisis feministes sobre la construcció social de la sexualitat han posat en qüestió les idees naturalístiques o de determinisme biològic (Kelly, 1988). En gran part, però, la sexualitat encara avui és entesa sobre una base freudiana i essencialista, com si tot allò sexual tingués a veure amb un impuls no condicionat, prepolític, natural, primari, sui generis i innat. Fins i tot des del dret, com es veurà en l'informe sobre el marc jurídic d'aquesta diagnosi, gran part de la jurisprudència encara avui posa l'èmfasi en la “libido masculina” en la descripció de les agressions sexuals.

El model de la “dominació”

Autores com Catharine MacKinnon, han subratllat que el que es denomina sexualitat és una dinàmica de control mitjançant la qual la dominació masculina -des de l'espai íntim fins a l'institucional i des d'una mirada fins a la violació- erotitza i defineix l'home i la dona, la identitat de gènere i el plaer sexual.

Com senyala MacKinnon, la dominació masculina és sexual, (MacKinnon, 1987 : 127 - 154), la qual cosa permet entendre les violències sexuals des de l'òptica de la dominació. Aquesta perspectiva també coincideix amb les descripcions històriques de la violació, respecte de les quals s'ha expressat que “a més de la cerca del plaer físic, es també la voluntat de demostrar una superioritat sobre un ésser dèbil” (Vigarello, 1999 : 44-45).

Alberdi i Matas (2002) reforcen aquesta idea també, i apunten que l'agressió sexual no respon a l'expressió agressiva de la sexualitat, sinó a l'expressió sexual de l'agressió masculina, que esdevé un mecanisme de reforç de les relacions desiguals de poder. En

aquesta mateixa línia, l'OMS (2002), afirma que el propòsit fonamental de la violència sexual és expressar el poder i el domini sobre la persona atacada⁷.

Des d'aquesta perspectiva, la justificació històrica de la violència masculina envers les dones (no només les violències sexuals, sinó també les físiques o psicològiques) és té la finalitat de mantenir l'esquema d'autoritat patriarcal. Aquestes violències són, al mateix temps, una expressió d'aquest esquema ~~com~~ i una conseqüència del mateix.

Malgrat totes les dones estan exposades a diverses expressions de la violència patriarcal, aquesta es manifesta més freqüentment en l'agressió a certes dones, que poden tenir, en concret, una relació de subordinació respecte del perpetrador. Així, sovint, aquesta violència afecta a les dones que estan dins del seu grup de treball o familiar: empleades subalternes, esposes, filles (en menor mesura, fills petits o ancians) i, amb menor freqüència, en dones alienes al cercle immediat de l'agressor (Femenías, 2008 : 77). El model jeràrquic i autoritari és propi de la família patriarcal naturalitzada (Femenías, 2008 : 82), però sovint està present també en espais "públics" com a l'àmbit laboral i educatiu.

Aquesta jerarquizació s'estén també a altres àmbits on, per exemple, per raons de racisme, classisme, homofòbia o lesbofòbia, la posició de 'subordinació' en què es posa l'altra persona i la de 'dominació' del perpetrador són fonamentals per comprendre també les violències que pateixen les dones que estan en la intersecció de diverses formes de discriminació al mateix temps.

Tot i que els actes de violència sexual, teòricament, poden ser comesos per o contra qualsevol persona, la gran majoria dels perpetradors són homes adults i es cometen principalment contra les dones i nenes. En la mesura que les violències sexuals estan relacionades amb la representació de formes generitzades de masculinitat / feminitat, els actes de violència sexual no són mai neutres en termes de gènere o sexe, estan immanentment relacionats amb la diferenciació de gènere i sexual. Aquests actes estan vinculats amb les prerrogatives de la masculinitat sobre la feminitat, basades en el paràmetre de dominació.

Les teòriques feministes, ja des de la dècada de 1970, han subratllat el fet que les violències sexuals 'marquen' a les seves víctimes d'una manera que no ocorre amb altres formes de violència (Brownmiller, 1975; MacKinnon, 1987). Es tracta, i d'una manera molt evident en el cas de l'agressió sexual, d'actes que "perpetuen les diferències de gènere i sexe, mitjançant actes de violència que requereixen la submissió sexual de la víctima, típicament feminitzada" (Heberle, 2014 : 60).

⁷ Un dels treballs pioners sobre agressions sexuals, en 1977, identificava com a mòbils des de la ira o el ressentiment cap a les dones, el mòbil sàdic, que d'una manera salvatge i ritual es preval de la tortura i la humiliació, i el mòbil del poder, en el sentit de controlar i dominar a les dones (Groth, Burgués i Holmstrom, 1977). El mòbil del poder també és identificat per Beneyto en Espanya (2002), i és el que concorda clarament amb el estereotip tradicional de masculinitat. En la mateixa línia, Fuertes et al. (2007) indiquen –en el context espanyol– que la probabilitat de que un home exerceixi estratègies coercitives està vinculada al la presència d'actituds d'hostilitat i de desig de domini i de control sobre les dones.

Sobre la base d'aquesta afectació desproporcionada a les dones, com ja s'ha senyalat, des de les perspectives feministes s'ha considerat que les violències sexuals no només afecten a les dones individualment, sinó també a les dones col·lectivament. En aquest sentit, les violències sexuals reforcen la subordinació de les dones, en quant a col·lectiu, als homes; per exemple, al provocar i generar por en les dones respecte de les violències sexuals, permet reforçar els dictats patriarcals sobre el comportant 'correcte' de les dones i mantenir les prerrogatives masculines (Burgess-Jackson, 2000).

Com a conseqüència, es produeix la internalització del que s'anomena l'estructura de la dominació: un esquema relacional on una persona (la dona) ocupa el lloc de dominat, i l'altra (l'home) el lloc de dominant (Femenías, 2008 : 79). En la major part dels casos, com senyala Amartya Sen, no existeix el 'sentiment d'injustícia' (Sen, 2009), ja que les mateixes dones no reconeixen les situacions d'injustícia o violència que elles pateixen, donat que la seva sensibilitat ha estat socialitzada i "anestesiada" des de la infància en l'acceptació de situacions que es qualifiquen com 'naturals', 'apropiades' o fins i tot, 'justes'.

La introjecció de l'esquema de dominació ha estat tant eficaç que fins i tot passa inadvertit, o –com succeeix moltes vegades- provoca que les mateixes dones es culpabilitzen a si mateixes per la violència que han patit (Femenías, 2008).

En aquest sentit, per exemple, Stanko ha assenyalat que, per explicar els alts nivells de por que apareixen en les enquestes de victimització a les dones arreu del món, es necessari considerar factors relacionats amb l'exposició desproporcionada a riscos de violències de gènere, incloses violències sexuals i assetjaments a l'espai públic, que, pel contrari, no afecten als homes (Stanko, 2009).

El concepte 'geografia de la por' fa referència a les limitacions de circulació per l'espai públic o privat que s'imposen a les dones (o que s'imposen elles mateixes)⁸; així com limitacions que fan esment als horaris, la vestimenta, les actituds, etc. i que tenen efectes d'autocensura física i psicològica i esdevenen instruments per a la introjecció de mandats que obliguen les dones a autolimitar-se en l'exercici de totes o d'algunes de les seves llibertats (Velázquez, 2003 : 70).

⁸ A l'àmbit públic, per exemple, evitar certs carrers a certes hores, o a l'àmbit privat, evitar certs espais o proximitats ("no estiguis sola amb el pare/tiet a la mateixa habitació").

L'enquesta FRA (2014), senyala que més de la meitat de totes les dones de la UE (53 %) evita llocs o situacions, com a mínim de vegades, per por a ser físicament o sexualment atacades. En comparació, les enquestes de victimització i per delictes existents, mostren que molts menys homes restringeixen el seu moviment.

De la mateixa manera, l'assetjament sexual en altres àmbits, com a l'escolar o el laboral, té el mateix impacte: la violació de l'espai de forma no coital infligeix en les dones el dany que suposa re-assignar-se en un paper novament dòcil/sumís i/o invisible, per la por de tornar a ser assetjada.

Mitjans de comunicació, TICs i la “cultura de la violació”

En aquest marc, ens referim a la “cultura de la violació”, com aquella cultura en què l'amenaça simbòlica no és l'acte violent en si mateix, sinó l'estigma que representa. La cultura on la “violació és l'amenaça”, com senyala Susan Giffing. Aquesta autora es pregunta com seria una cultura sense violació i diu que la resposta intimida, ja que la violació no és un fet aïllat, ja que n'hi ha moltes coses que la circumden, la precedeixen i la segueixen” (Giffing, 1971).

Sens dubte aquesta és una de les claus d'anàlisi, ja que en el nostre context cultural, no és possible imaginar una cultura sense violacions o sense qualsevol manifestació de violències sexuals. La “cultura de la violació” inclou els discursos socials i els mandats genèrics que la justifiquen, així com la impunitat que l'empara.

Segurament ens resulta difícil pensar (i pensar-nos) en una cultura sense violació, perquè segurament això no es possible si ens situem en un context patriarcal. Però un fet molt rellevant és que, malgrat això és així, les violacions i les agressions sexuals no són universals. Hi ha cultures que no tant sols no les deixen impunes sinó que no forma part de l'imaginari col·lectiu el fet que es puguin produir⁹. En la nostra societat occidental, en canvi, això és un contrasentit i, de fet, no poder pensar-nos en una societat sense violacions evidencia la “naturalització” d'aquesta violència i la manca de resposta social per poder afrontar-la.

Malgrat els importants progressos que s'han produït a nivell internacional, tant en el marc teòric com en el marc polític i que ja s'han esmentat amb anterioritat, la definició i descripció de les dones com a éssers, essencialment, sexuals s'ha incrementat a partir del segle XX, en particular als països capitalistes occidentals, en un procés que s'ha anomenat 'erotització de la dominació'. Aquesta és la idea a partir de la qual el patriarcat construeix la sexualitat masculina i femenina, segon la qual tant els homes com les dones s'exciten amb experiències i imatges de dominació masculina sobre les dones. És a dir, que l'abús juga un paper central, quan hauria d'ubicar-se a la perifèria perifèric del nostre model de sexualitat (Kennedy, 1992).

⁹ Per exemple, Sanday (1981) va examinar 156 societats tribals, considerant a algunes com a “lliures de violació” (*rape-free societies*), com per exemple, les Tuareg del Sahara, i les Mbuti i Ashanti d'Àfrica.

L'erotització de la dominació s'ha considerat central per una part important de dones, en particular, blanques i de classes mitjanes occidentals en les últimes dècades (Bartky, 1983). Aquests processos d'alguna manera s'han agreujat i s'han estès a nivell global en els anys més recents, amb el cada cop major impacte dels mitjans de comunicació a la vida quotidiana de les persones, en gran part gràcies a les tecnologies de la informació i les comunicacions (TICs).

En el cas de les joves i adolescents, l'impacte de les noves tecnologies ha estat encara més intens –essent part del grup d'edat més exposat a elles-, ja que els mitjans de comunicació intervenen en la socialització de les persones i mostren una determinada representació de l'entorn, material i social, ideal. Des de la teoria social cognitiva es destaca que els mitjans de comunicació tenen la capacitat d'influir en les creences, actituds i comportaments de la població en la mesura en què mostren models que poden ser observats per l'audiència (Bandura, 1994 : 85). A la pràctica, els mitjans són absolutament rellevants a l'hora de conformar les percepcions que tenim d'homes i dones, així com “actituds i, fins i tot, identitats de gènere” (Stern i Mastro, 2004 : 216).

La producció de significacions i imaginaris mitjançant els mitjans i la publicitat tenen el potencial de formar i deformar aquests valors socials, exercir influències, modelar opinions, crear estàndards, efectes i desenvolupar estereotips que impacten a través de la transmissió de tot un univers simbòlic, i que aquests valors es consolidin amb el temps.

La representació de les imatges de les dones als mitjans –en particular, les dones joves-, especialment a la publicitat, ha estat objecte de crítiques constants en les últimes dècades, sense experimentar gaires canvis en la seva direcció: la tendència a l'objectificació o cosificació sexual de les dones¹⁰, la seva representació en llocs subordinats o servils, fenomen que ha culminat, fins i tot, en els darrers anys, en un dels màxims de l'“erotització de la dominació” a la representació de les dones com a víctimes que jauen a terra, inconscients o gairebé mortes. Avui en dia, certes autores consideren que “el discurs publicitari és un dels instruments més efectius de la cultura patriarcal a l'hora de posar les coses al seu lloc i neutralitzar qualsevol besllum de canvi” (Gou, 2007 : 92).

2.2. Conceptualització de les violències sexuals

En primer lloc, malgrat la visió tradicionalment limitada dels diversos fenòmens que engloben les violències sexuals, aquests fenòmens són de naturalesa multicausal i multidimensional, és a dir, estan presents a múltiples àrees de la vida. Per això, amb

¹⁰ La cosificació sexual consisteix en representar o tractar a una persona com un objecte sexual, ignorant les seves qualitats i habilitats intel·lectuals i personals i reduint-les a mers instruments per al delict sexual d'una altra persona però també com a objecte de consum social.

l'objectiu d'evidenciar la diversitat de les causes, de les manifestacions, de les conseqüències que se'n deriven i del seu abordatge, s'ha decidit, en el marc de la definició d'aquest document, parlar de violències sexuals en plural.

En segon lloc, les fronteres entre les diverses formes de violència -en diversos contextos- sempre són complexes i, fonamentalment, artificials. Els conceptes, les categories i les classificacions, tan pròpies del pensament occidental i racional, sovint tenen només un sentit pedagògic, és a dir, permeten fer distincions a nivell social entre certs fenòmens, amb l'objectiu de visualitzar-ne elements que es consideren diferències rellevants entre unes i altres formes de violència, en un moment determinat.

L'evolució del reconeixement social i jurídic de les diverses manifestacions de les violències masclistes i les demandes al respecte per part dels moviments feministes ha requerit, en diversos moments, un determinat ús del llenguatge i la creació de conceptes i categories. Són elaboracions que tenen una vocació explicativa, per fer visibles les diferències entre les manifestacions, múltiples i diverses, de les violències masclistes. Per exemple, el concepte "violència domèstica", en el seu moment, va constituir un gran pas, ja que va suposar relacionar dues realitats que estaven separades en el discurs social: la violència i l'espai domèstic. De la mateixa manera, el concepte de "violació marital" o conjugal va ser imprescindible, de la mateixa manera que la creació i la definició del concepte "assetjament sexual", i més recentment, en els nostres dies, la formulació de nocions com "femicidi" o "feminicidi".

A l'igual que els conceptes, les categories són necessàries per comprendre, a nivell social, l'abast i la diversitat de les violències masclistes, però no constitueixen compartiments estancs, ja que es tracta de distincions que tenen un sentit explicatiu i que permeten veure o identificar elements particulars d'aquestes violències, en un context cultural concret. Durant molt de temps s'ha distingit entre violència física, psíquica i sexual. Aquest fet és, en gran part, conseqüència de les distincions pròpies del discurs jurídic i del discurs mèdic. Tot i que també hi ha categoritzacions que inclouen la violència econòmica, o la violència simbòlica. A la pràctica, però, sovint no és possible fer una separació o delimitar amb exactitud categòrica entre la violència física, psicològica o sexual, atès que una dona pot patir-les totes tres simultàniament en una relació de parella amb un home; de la mateixa manera que no es pot desvincular l'"assetjament sexual" de la violència psicològica, entre d'altres.

Els feminismes radicals consideren que l'eix de la dominació i subordinació de les dones és sexual, és a dir, el contingut sexual està subjacent a totes les manifestacions de violència, encara que no hi hagi cap tipus de contacte corporal.

Les conceptualitzacions legals

El marc jurídic té un pes innegable en la configuració dels conceptes i de les categories de les violències sexuals. Més enllà del que estableixen específicament les normes penals a l'àmbit estatal -que seran analitzades dins l'estudi del marc jurídic- és

important reconèixer el fet que les lleis, com marc ideològic de les violències sexuals, resulta molt limitat des d'una perspectiva centrada en els drets de les dones.

En primer lloc, una distinció central en el àmbit normatiu és el que separa els àmbits en què es produeixen les violències masclistes. Així, per exemple, les respostes normatives són diferents depenent si la violència és exercida a l'àmbit de la parella o a l'àmbit laboral. Aquestes distincions, que poden ser útils en molts casos, també porten a dificultats de comprensió, ja que esdevenen categories rígides que poden donar lloc a actuacions insuficients o inadequades. Per altra banda, hi ha entorns que no s'han tingut en compte en les elaboracions tradicionals, com per exemple, l'àmbit de les noves tecnologies o entorns tecnològicament mediatitzats, que fan més complexa la comprensió dels àmbits, ja que es considera que són violències comeses a l'àmbit comunitari / social, però al mateix temps també estan comeses a l'àmbit de la família, les parelles, etc.

En segon lloc, els àmbits reconeguts legalment també són restringits. L'exemple paradigmàtic es troba en la Llei sobre violències masclistes, on les violències institucionals, és a dir, les que es cometen a l'àmbit de les respostes o intervencions del sector públic, han quedat excloses del text legal. Amb tot, una interpretació àmplia i en concordança amb els paràmetres internacionals vigents –com es veurà al marc jurídic-, ha d'incloure també les violències institucionals, com per exemple, les que es produeixen dins de l'àmbit educatiu, de salut, etc.

Les definicions legals també són, en molts sentits, restrictives. Així, la definició legal de la 'violència de gènere' de la Llei Orgànica 1/2004, assenyala que és

“la manifestació de la discriminació, la situació de desigualtat i les relacions de poder dels homes sobre les dones, s'exerceix sobre aquestes per part dels qui siguin o hagin estat els seus cònjuges o dels qui estiguin o hagin estat lligats a elles per relacions similars d'afectivitat, àdhuc sense convivència qualsevol altra forma de violència contra les dones basada en el gènere, que es produeixi fora de les relacions de parella”.

Malgrat que aquesta llei comprèn tot acte de violència física i psicològica, incloses les agressions a la llibertat sexual, les amenaces, les coaccions o la privació arbitrària de llibertat, en cap moment del seu desenvolupament explícita, respecte de les agressions a la llibertat sexual, quines són les mesures específiques i quins són els recursos indispensables per al seu abordatge.

La Llei 5/2008 del dret de les dones a eradicar la violència masclista, en tant, és una llei d'influència feminista que conceptualitza les violències masclistes en el marc de les relacions de gènere, que són relacions inherentment discriminatòries envers les dones. La llei defineix la violència masclista com:

“aquella violència que s'exerceix contra les dones com a manifestació de la discriminació i de la situació de desigualtat en el marc d'un sistema de relacions

de poder dels homes sobre les dones i que, produïda per mitjans físics, econòmics o psicològics, incloses les amenaces, les intimidacions i les coaccions, tingui com a resultat un dany o un patiment físic, sexual o psicològic, tant si es produeix en l'àmbit públic com en el privat”.

El dany a les dones és un element central d'aquesta definició, ja sigui dany físic, sexual o psicològic. Encara que la Llei 5/2008 no és una llei penal, el dany és un element estretament vinculat a la definició dels delictes ja que és un requisit imprescindible per a sancionar una conducta com a delicte. La llei, però, al posar en el centre el dany, exclou les conductes masclistes violentes que no necessàriament causen un dany a nivell individual, ja sigui físic, psíquic o sexual. Sovint la conseqüència de certes violències es confon amb la mateixa opressió de gènere que afecta a les dones o a certs col·lectius de dones, com les violències que fan que deixin de transitar per certs carrers, d'utilitzar determinades indumentàries, pel fet d'haver patit -elles mateixes o altres dones- algun assetjament sexual al carrer. Aquest canvi o “regulació” en la seva conducta, és un dany social o col·lectiu que pot afegir-se a un dany individual físic, psíquic o sexual, o no. En efecte, hi ha dones que decideixin mantenir els seus costums i no alterar la seva vida en funció de les experiències d'assetjament sexual viscudes, que no es consideren ‘danyades’, i això no significa que no hi hagi hagut violència.

El pes del discurs penal, en aquest sentit, ha estat innegable, amb el seu focus en la responsabilitat i dany individual. Encara que la resposta penal és necessària en molts casos, la responsabilitat de l'Estat -com es veurà al capítol del marc normatiu- no s'esgota en la sanció dels delictes de violència sexual, sinó que inclou també la prevenció i l'eradicació dels estereotips socials en què aquestes violències s'arrelen.

L'excessiu èmfasi en el pla individual tendeix a invisibilitzar la naturalesa social i cultural d'aquest problema; ja que són els valors socials i culturals predominants a les societats patriarcals els que legitimen i promouen aquestes violències.

La llei catalana també parla de les diverses formes de les violències masclistes i, a través d'aquesta categorització, assenyalava quins són els elements que defineixen l'abast de cada forma de violència.

Formes de violència masclista (art 4)

1. Als efectes d'aquesta llei, la violència masclista es pot exercir d'alguna de les formes següents:

a) Violència física: comprèn qualsevol acte o omissió de força contra el cos d'una dona, amb el resultat o el risc de produir-li una lesió física o un dany.

b) Violència psicològica: comprèn tota conducta o omissió intencional que produeixi en una dona una desvaloració o un patiment, per mitjà d'amenaques, d'humiliació, de vexacions, d'exigència d'obediència o submissió, de coerció verbal, d'insults, d'aïllament o qualsevol altra limitació del seu àmbit de llibertat.

c) *Violència sexual i abusos sexuals: comprèn qualsevol acte de naturalesa sexual no consentit per les dones, inclosa l'exhibició, l'observació i la imposició, per mitjà de violència, d'intimidació, de prevalença o de manipulació emocional, de relacions sexuals, amb independència que la persona agressora pugui tenir amb la dona o la menor una relació conjugal, de parella, afectiva o de parentiu.*

d) *Violència econòmica: consisteix en la privació intencionada i no justificada de recursos per al benestar físic o psicològic d'una dona i, si escau, de llurs filles o fills, i la limitació en la disposició dels recursos propis o compartits en l'àmbit familiar o de parella.*

La lletra c) d'aquesta disposició distingeix la violència sexual i els abusos sexuals, com si fossin dos conceptes diferents. La llei, però en cap moment explicita quina és la seva diferència, com tampoc s'ha fet, posteriorment, en el procés del seu desplegament¹¹.

En canvi, a l'àmbit penal sí que s'estableix la diferència entre agressions sexuals i abusos sexuals –com es veurà al marc jurídic–, però aquesta diferència no sempre té una translació pràctica en l'abordatge, com posteriorment es veurà a la diagnosi del model d'abordatge de les violències sexuals.

Així, afegint els elements del marc conceptual que proposa aquest document a la base contemplada a la Llei 5/2008, les manifestacions de violències sexuals i els àmbits en què es produeixen es poden comprendre d'una manera àmplia i complexa. Per exemple, l'àmbit simbòlic no està inclòs dins de la normativa catalana, però és un àmbit central per comprendre l'abast de les violències sexuals. La llei tampoc fa referència expressa a l'àmbit institucional, on es produeixen diverses manifestacions.

Tanmateix, encara que la llei presenta algunes manifestacions com exclusives de certs àmbits (per exemple, la infecció intencionada de ITS dins de l'àmbit de conflicte armat) el quadre que es presenta a continuació mostra com diverses manifestacions d'aquestes violències es poden produir a gairebé tots els àmbits:

Àmbit simbòlic¹²	Àmbit parella	Àmbit familiar	Àmbit laboral	Àmbit social i/o comunitari¹³
<i>Assetjament sexual</i> <i>Sexualitzar</i>	Assetjament sexual <i>Stalking,</i>	Assetjament sexual <i>Stalking,</i>	Assetjament sexual i per raó de sexe	Assetjament sexual (al carrer, festes, espais d'oci,

¹¹ El Protocol Marc, en tant, ha volgut aclarir aquesta dicotomia però ho fa precisament afegint dos elements nous quan descriu "assetjament i agressions sexuals".

¹² Aquestes manifestacions es donen o tenen un impacte a tots els àmbits.

¹³ Inclouent l'àmbit institucional.

Àmbit simbòlic ¹²	Àmbit parella	Àmbit familiar	Àmbit laboral	Àmbit social i/o comunitari ¹³
<i>per fer a les dones objecte; Sexualitzar per vexar o humiliar</i>	<i>sexting, grooming, i altres mitjançant TICs</i>	<i>sexting, grooming, i altres mitjançant TICs</i>	<i>Stalking, sexting, grooming, i altres mitjançant TICs</i>	etc.) <i>Stalking, sexting, grooming, i altres mitjançant TICs</i>
<i>Sexualitzar per fer de mercaderia</i>	Agressions sexuals	Agressions sexuals	Agressions sexuals	Agressions sexuals
<i>Llenguatge sexista</i>	Abús Sexual	Abús Sexual	Abús Sexual	Abús Sexual
<i>Cosificar</i>				
<i>Fragmentar Cos</i>	Violència contra altres drets sexuals i reproductius de les dones ¹⁴	Violència contra altres drets sexuals i reproductius de les dones	Violència contra altres drets sexuals i reproductius de les dones ¹⁵	Violència contra altres drets sexuals i reproductius de les dones
<i>Publicitat sexista</i>	L'avortament forçat,	L'embaràs forçat,		L'embaràs forçat,
<i>Invisibilització</i>	L'esterilització forçada,	L'avortament forçat,		L'avortament forçat,
	La infecció intencionada de ITS	L'esterilització forçada,		L'esterilització forçada,
		La infecció intencionada de ITS		La infecció intencionada de ITS
	Mutilació Genital	Mutilació Genital		Mutilació Genital

¹⁴ La Llei 5/2008 parla expressament de violència “contra altres drets sexuals i reproductius”, malgrat que, des d’una perspectiva àmplia, totes les manifestacions de violències sexuals atempten contra els drets sexuals.

¹⁵ Per exemple, les polítiques amb que algunes empreses imposen el control de la fertilitat de les treballadores.

Àmbit simbòlic ¹²	Àmbit parella	Àmbit familiar	Àmbit laboral	Àmbit social i/o comunitari ¹³
	Femenina	Femenina		Femenina
	Matrimonis forçats	Matrimonis forçats	Matrimonis forçats	Matrimonis forçats
	Tràfic per raons d'exploació sexual	Tràfic per raons d'exploació sexual	Tràfic per raons d'exploació sexual	Tràfic per raons d'exploació sexual
				Tràfic per raons d'exploació sexual en conflictes armats
	L'esclavatge sexual	L'esclavatge sexual	L'esclavatge sexual	L'esclavatge sexual
				<i>Violència ginecològica i obstètrica</i>

2.3. Noves definicions i l'èmfasi en el consentiment

Des de diversos àmbits s'impulsa la reformulació del concepte i del seu significat, és a dir, d'allò que entenem per violències sexuals. Així, l'OMS ha definit la violència sexual com:

“tot acte sexual, la temptativa de consumir un acte sexual, els comentaris o insinuacions sexuals no desitjats, o les accions per comercialitzar o utilitzar de qualsevol altra manera la sexualitat d'una persona mitjançant coacció per una altra persona, independentment de la relació d'aquesta amb la víctima, en qualsevol àmbit, inclosos la llar i el lloc de treball” (OMS, 2011).

Pel que fa als actes que es consideren violències sexuals, l'OMS (2013) senyala que:

La violència sexual abasta actes que van des de l'assetjament verbal a la penetració forçada i una varietat de tipus de coacció, des de la pressió social i la intimidació per força física. La violència sexual inclou però no es limita al següent: violació en el matrimoni o en cites amoroses; violació per desconeguts o coneguts; insinuacions sexuals no desitjades o assetjament sexual (a l'escola, el lloc de treball, etc.); violació sistemàtica, esclavitud sexual i altres formes de violència particularment comunes en situacions de conflicte armat (per exemple fecundació forçada); abús sexual de persones física o mentalment discapacitades; violació i abús sexual de nens; i formes “tradicionals” de violència sexual, com a matrimoni o cohabitació forçats i “herència de vídua” (OMS, 2013).

Aquestes definicions són fonamentals, d'una banda perquè posen al centre els mecanismes a través dels quals es poden cometre aquestes violències -diversos tipus de coacció, que van des de la pressió social a la intimidació per la força física-; i d'altra, perquè destaquen que l'afecció no necessàriament s'ha de produir al cos de les dones. En efecte, la violència pot repercutir de qualsevol altra manera en la intimitat de les dones, com ocorre en els casos de comentaris o insinuacions de caire sexual no desitjats.

Amb tot, cal reconèixer que aquestes definicions es mantenen dins de la visió liberal neutral, és a dir, són neutres en termes de gènere, encara que es reconegui que les principals afectades per aquestes violències són les dones i les nenes.

En un sentit més ampli, es consideren violències sexuals, “tot acte d'índole sexual exercit per una persona –generalment un home- en contra del desig i la voluntat d'una altra –generalment una dona o nena- que se es manifesta com amenaça, intrusió, intimidació i/o atac, i que pot ser expressada en forma física, verbal o emocional” (Velázquez, 2003 : 70). Aquesta definició col·loca en el centre l'element del consentiment o la voluntat que, com veurem, és central per a la comprensió de les violències sexuals des d'una perspectiva centrada en els drets de les dones.

El consentiment

El consentiment és un element central quan parlem de violències sexuals. Així, per exemple, l'article 4 de la Llei 5/2008 del dret de les dones a eradicar la violència masclista, a la definició de l'apartat c) Violència sexual i abusos sexuals, hi apareix el "consentiment" com element descriptiu de la definició.

Consentiment significa donar permís perquè alguna cosa ocorri o estar d'acord a fer alguna cosa¹⁶. Les relacions o actes sexuals són consensuades quan cada persona involucrada ha manifestat estar d'acord amb el que està fent i ha donat el seu permís. Les relacions o actes sexuals que no estan en consens, o sense l'acord o permís d'una persona, són violència sexual.

En aquest sentit, Martín i Lirola (2013) assenyalen:

"L'anomenat debat sobre l'exigència de coerció versus la falta de consentiment de la víctima, (...), revela diferències de criteri més formals que substancials, ja que al nostre judici, amb independència de la posició que es mantingui, la seqüència característica dels crims sexuals és idèntica: l'autor comet un acte de naturalesa sexual que vulnera el dret a l'autonomia sexual de la víctima, doncs es duu a terme sabent la seva oposició" (Martín i Lirola, 2013 : 87)

Històricament, i fins i tot avui en dia, el que s'entén socialment per consentiment de les dones en l'àmbit sexual continua sent objecte d'una interpretació "patriarcal". Aquesta interpretació és la que permet, per exemple, difondre idees com aquestes: "quan una dona diu que no, vol dir que sí"; una dona que es vesteix de manera que els homes poden qualificar de "provocativa", accepta que els homes l'assetgin o que la tractin com a 'objecte sexual', ja sigui a l'àmbit privat com al públic, en espais de treball, d'estudi com al carrer.

En la mateixa línia, la definició tradicional –i patriarcal- de violació, per exemple, requereix l'ús de força o intimidació, per la qual cosa sovint s'ha entès que la "manca de resistència" de la dona constitueix consentiment. Aquesta interpretació –que afegeix un nou requisit a la violació: la resistència de la dona- ha estat molt criticada des dels feminismes, ja que permetria entendre que una dona que està inconscient, per exemple, podria consentir (MacKinnon, 1989)¹⁷, o que el silenci suposa acceptació (o submissió). Malauradament, aquestes que han estat recolzades socialment durant molts anys.

¹⁶ [NSVRC Publications, Sexual Assault Awareness Month, Fact Sheets](#), 2015

¹⁷ Aquesta qüestió, com es veurà en el capítol sobre el marc jurídic, encara té molta rellevància a nivell normatiu espanyol, on els atacs sexuals a dones sense violència o intimidació -encara que la dona estigui inconscient- no constitueixen agressions sexuals, sinó només abusos.

Aquesta comprensió esbiaixada del consentiment fa que s'assumeixi molt sovint, i encara avui en dia, que l'aparença, vestuari, estatus, experiència sexual prèvia o relació amb l'home en qüestió, poden ser indicadors de consentiment o que el seu consentiment per part de la dona és irrellevant, per exemple, si ella tenia una relació de parella o matrimoni amb el perpetrador, o si és treballadora sexual.

Aquestes interpretacions assignen la responsabilitat a les mateixes dones en relació amb la violència que pateixen, ja sigui perquè elles han donat "senyals errònies" o perquè s'han posat en una situació en la que "s'entén" que han donat consentiment. Diversos estudis constaten que els agressors sexuals normalment neguen el que va succeir, culpen la víctima o denuncien l'ambigüitat o provocació del seu comportament (Cowan, 2000; Beneyto, 2002).

És per aquesta raó que actualment es valora que el **consentiment afirmatiu** és el que més clarament garanteix els drets de les dones i promou el seu empoderament. El consentiment afirmatiu es basa en el principi que 'sí' significa 'sí'. És a dir, que el consentiment no és l'absència d'un 'no', sinó la presència d'una expressió clara i afirmativa d'interès i desitjos. L'intercanvi de consentiment afecta a totes les parts. Cada persona fixa els seus límits o comparteix els seus desitjos. El consentiment és una presa respectuosa i mútua de decisions¹⁸.

El consentiment afirmatiu deixa en evidència que l'estat per defecte en una persona, sigui home o dona, no és el consentiment sexual, sinó que aquest consentiment ha de ser concedit de forma activa i afirmativa. Això contrasta amb les visions patriarcals tradicionals que interpreten el silenci de les dones com una fórmula d'acceptació dels comentaris o pretensions sexuals d'homes, o en casos més extrems, que tret que una dona es resisteixi físicament davant l'intent d'un home de mantenir relacions sexuals, ella consentia.

Òbviament, hi ha casos en què les dones no es troben en condicions, ni tan sols, de poder expressar el seu consentiment: els casos en que són abordades de manera intempestiva per homes, ja sigui mitjançant comentaris o contacte físic, sense tenir oportunitat d'expressar la seva voluntat, o bé, quan determinades substàncies els hi impedeixen prendre decisions lliurement. Les drogues i l'alcohol afecten la presa de decisions i ofusquen el consentiment, de manera que no es pot obtenir un consentiment clar. Una persona intoxicada no pot donar el seu consentiment. Ni el llenguatge corporal ni les interaccions sexuals que hi hagi hagut en el passat o qualsevol altra indicació que no sigui verbal no permeten assumir que es té el consentiment de l'altra persona.

També hi ha altres manifestacions de violències sexuals que es produeixen amb independència del consentiment, per exemple, quan es tracta de nenes que "accepten"

¹⁸ El consentiment afirmatiu no és només una eina teòrica, sinó que també ha aconseguit reconeixement legal a diversos estats nord-americans, com a eina per a contribuir a la prevenció de les violències sexuals a l'àmbit universitari (per ex. California Senate Bill 967, de 28 d'agost de 2014).

matrimonis pactats per la seva família, o les MGFs de les quals depèn la seva consideració dins de la comunitat. També els casos d'abusos sexuals de dones empresonades comeses per autoritats dins l'àmbit penitenciari són situacions en les que no es possible parlar d'un consentiment lliure. Moltes d'aquestes i altres situacions semblants, com es veurà al marc jurídic, tenen una regulació específica en relació al consentiment.

A nivell penal, els factors que incideixen en el consentiment són múltiples i, en bona mesura, depenen de l'àmbit relacional en què té lloc la violència. Per això és molt important distingir entre violències sexuals perpetrades per persones conegudes (o fins i tot, amb qui la dona pot tenir una relació d'afecte o dependència econòmica) o per persones desconegudes.

Tot i la diversitat de casuístiques, quan les agressions sexuals son comeses per les parelles sexuals de les dones, la coacció i la coerció juguen un paper excepcional ja que limiten i distorsionen el consentiment de les dones. L'estudi sobre la violència sexual rebuda per dones que s'han practicat una interrupció voluntària de l'embaràs (IVE) de la Clínica Dator i la Fundación Mujeres (2003)¹⁹ en casos d'agressions sexuals n'és un exemple. Les dones que han patit aquest tipus de violència masclista relaten imposicions en diversos àmbits així com la utilització per part de l'agressor d'una gran varietat de mecanismes o "arguments" per aconseguir mantenir relacions sexuals i per aconseguir mantenir-les sense protecció, tant de caràcter coactiu com a coercitiu.

D'acord amb aquest informe:

"sembla que el model de relació [ocasional o estable] influeix en el tipus d'arguments que s'utilitzen [per aconseguir mantenir relacions sexuals o mantenir-les sense protecció] No és, per descomptat, l'única ni la més important de les variables que defineixen la utilització d'uns o altres arguments. Unes altres, com les que fan referència a comportaments culturals permissius amb formes manifestament sexistes, sembla que poden tenir un pes més gran a l'hora d'analitzar correctament aquesta qüestió. (...) Som conscients que l'exercici de la coacció en les relacions personals i les formes que aquesta adopta té un important component cultural i una relació directa amb els recursos de poder i la garantia de drets." (Clínica Dator i Fundación Mujeres, 2003 : 23)

La coacció es refereix al fet d'obligar a una persona **mitjançant la violència il·legítima** a adoptar un determinat comportament en contra de la seva voluntat. És la violència o imposició de condicions emprades per obligar a un subjecte a realitzar o ometre una determinada conducta.

¹⁹ Informe IVE y violencia de género: Clínica Dator / Fundación Mujeres. Julio del 2003

La coacció ens permet abordar situacions més complexes, com alguns tipus de violències en l'àmbit comunitari, com els matrimonis forçats, mutilacions genitals o casos de tràfic d'éssers humans amb finalitat d'explotació sexual. En aquest casos, malgrat que la persona aparentment "accepti una determinada imposició", ho fa per efecte de la coacció social que pesa sobre ella.

D'altra banda, per entendre la complexitat del consentiment en l'esfera sexual cal incorporar també l'element de la coerció. La coerció és l'amenaça d'utilitzar la violència (no solament física sinó de qualsevol altre tipus) amb l'objectiu de condicionar el comportament dels individus. Així, el comportament o la conducta de la persona estarà condicionat pel coneixement de les conseqüències negatives que se li imposarien, com ocorre sovint en el contextos de conflictes armats²⁰, però no només en casos tan extrems. Exemples de coerció també es troben en l'àmbit de les relacions de parella, com ara:

- Exigir relacions sexuals sense consentiment ni desig de la parella; utilitzar el grau de força necessari per ser coercitius amb les seves parelles.
- Amenaça explícita o implícita d'ús de la violència (moltes dones relaten que accedien a tenir relacions sexuals perquè tenien por de sofrir violència si no consentien).
- Forçar la dona a mantenir relacions sexuals com a "forma de reconciliació" després d'haver comès un acte de violència.

En el cas de la violència sexual que exerceix el maltractador-parella, és important considerar que les coercions són sovint molt menys evidents. Com assenyalava l'informe de la Clínica Dator i Fundación Mujeres (2003):

Analitzant el concepte d'abusos sexuals i violació, s'evidencia com les dones cometen errors de conceptualització ja que contempen després de l'expressió "ser obligada", un "forçament amb violència", mentre que una coacció argumental les fa sentir-se violentades però no admeten l'abús. Tots dos conceptes, inclouen en la seva definició la idea de forçament i obligatorietat, doncs són el resultat d'una imposició a cedir bé a través de força física o argumental. En tots dos casos se cedeix, com a resultat de la falta de recursos per oposar-se o fer prevaler els propis criteris. Aquesta absència de recursos per a l'oposició pot ser intel·lectual o material (falta de poder). (Clínica Dator i Fundación Mujeres, 2003 : 32)

²⁰ Les problemàtiques específiques al voltant dels conflictes armats s'examinaran en l'informe jurídic d'aquesta diagnosi.

En el relat sobre la vida sexual que realitzen les dones que sofreixen violència masclista a la relació de parella és molt habitual trobar arguments **coactius encoberts**²¹ com per exemple:

- Acusar-la de “infidel”, “frígida”, “lesbiana”, etc. La dona accepta mantenir les relacions sexuals per “desmentir” aquestes acusacions.
- Amençar-la amb buscar-se una altra dona.
- Posar en dubte el seu amor per ell.
- Acusar-la de ser desconsiderada amb les seves “necessitats” sexuals (fins i tot “salut”)
- Fer-la sentir culpable per haver accedit a les seves pretensions sexuals en alguna ocasió i no voler fer-ho ara.
- Imposar el seu “ritme sexual” sense que ella pugui negar-se ni prendre la iniciativa.
- Mantenir reiteradament relacions sexuals sense tenir en compte el desig de la dona, el seu estat d'ànims, de salut...
- Despreocupar-se de les mesures per evitar embarassos o ITS (fins i tot quan ell té conductes de risc que poden contagiar a la seva parella).
- La violència sexual obsessiva, amb existència d'interessos sexuals molt distants o aliens als consensuats o acordats en la parella i utilització de la força per aconseguir els seus desitjos.
- Obligar-la a postures, activitats o actuacions sexuals que van contra la seva salut, la seva moral, la seva vergonya o les seves ganes.
- Acusar-la de “estreta” per negar-se a pràctiques sexuals que ella no vol.
- Obligar-la a veure pel·lícules pornogràfiques.
- Obligar-la a participar en intercanvis de parella o “trios”.
- Fer xantatge econòmicament si no accedeix.
- Prohibir-li veure a la seva família d'origen si no cedeix a les seves pretensions sexuals.
- Amençar amb provocar enrenou i que es despertin les filles o s'assabentin els/les veïns/es.

A més a més, hi ha situacions més complexes que s'han d'examinar més enllà del “consentiment clàssic” aparent, ja que estarien com senyala Escudero (2005) més associades a la **persuasió coercitiva**. L'informe d'Escudero (2005) conclou al respecte:

- *El manteniment o prolongació de la dona en una relació de violència de gènere pot ser compresa entenent aquesta violència com una forma de persuasió coercitiva.*

²¹ OPS. Hoja Informativa Violencia sexual Comprender y abordar la violencia contra las mujeres OMS: WHO/RHR/12.37

- *Les diferents formes de violència busquen el control constant de la víctima per part del maltractador, la relació del qual, sota els seus termes, ell necessita. L'aïllament al costat del control en el temps de l'exercici dels actes violents modulen el procés.*
- *Igual que en els moviments sectaris organitzats que practiquen la coerció s'afegeix alguna estratègia específica per aconseguir la seva fi (com generar un sentiment de felicitat per la pertinença i reconeixement per la resta del grup i especialment del líder), la violència de gènere té també tècniques particulars adaptatives per mantenir la seva fi (aquest és el cas de la tècnica de penediment del cicle de la violència).*
- *El model de persuasió coercitiva, no pretén adonar de les motivacions profundes individuals del maltractador, ni del context cultural o social que ho promou o silencia. Expressat d'una altra forma, la violència de gènere utilitza la persuasió coercitiva com a únic mitjà possible per aconseguir que la víctima romangui en la relació, però la violència de gènere és en sí un fenomen encara molt més complex.*
- *Comparat amb altres models proposats: aplicació del concepte de masoquisme, el model d'indefensió apresada o el trastorn per estrès posttraumàtic, el model de persuasió coercitiva presenta un avantatge fonamental: permet integrar estratègies que actuen a diferents nivells (cognitiu, emocional i, social) sobre les víctimes.*
- *L'aplicació d'aquest model, conserva algunes similituds amb la de la "síndrome d'Estocolm" adaptat a la violència de gènere, en el sentit que no descriu a la dona com un agent merament passiu sense capacitat de resposta davant la violència.*
- *Un de les troballes que considerem fonamentals en la nostra recerca i ha estat escassament desenvolupat en altres models, és el paper que juguen les emocions com a elements que afavoreixen el manteniment del maltractament. Així, l'emoció de la por aniria dirigida a generar paràlisi en la víctima; la culpa imposada per la pròpia persuasió vincularia a la víctima al maltractador per la seva funció reparadora, mentre que la vergonya afavoriria el retraïment social de la víctima i l'ocultació de la seva situació, completant amb això l'aïllament social. L'estudi d'aquestes i altres emocions és crucial per comprendre l'abast i l'efectivitat de la persuasió coercitiva i seran abordades en un segon article que completa a aquesta primera part.*

DeGue i DiLillo (2005) defineixen la coerció sexual com un tipus de comportament sexual inadequat, que consisteix en utilitzar tàctiques no físiques (v. gr. pressió verbal, mentides i disputes contínues) per aconseguir un contacte sexual no desitjat per l'altra persona. Així mateix, classifiquen els comportaments sexuals mitjançant l'encreuament de dues dimensions: a) tipus de contacte sexual; i b) tàctiques utilitzades per a obtenir

aquest contacte. La primera dimensió representa un continu que va des de les carícies i petons fins a la penetració. La segona comprèn des de la coerció verbal més subtil fins a l'ús de la força.

En els casos de violències sexuals contra nenes o adolescents, els mecanismes coactius o coercitius també són molt rellevants, ja que una acció silenciosa o un gest per part d'un progenitor pot revestir característiques coercitives per a un/a nen/a dependent i l'amenaça de perdre l'amor o la seguretat familiar pot resultar més atemorint que qualsevol amenaça de violència.

En el context adolescent, per altra banda, també pot tenir molt pes la pressió del grup d'iguals. Aquesta pressió de grup també influeix en què moltes adolescents que experimenten un incident sexual indesitjat comés per un altre adolescent, trivialitzin aquests incidents com menors, sense importància, o simplement una situació normal (Weiss, 2013).

Quan es tracta d'assetjament sexual en l'àmbit laboral o educatiu, en canvi, la coerció pot incloure l'amenaça implícita o implícita de patir conseqüències negatives a la feina o als estudis (perdre la feina o ser perjudicada d'una altra forma; suspendre l'assignatura o un examen, bloquejar les recerques o projectes, etc.) o de ser privada dels reconeixements als quals té dret (com no ser promocionada a la feina o bloquejar l'accés a beques o ajudes, etc.).

En tot cas, cal considerar que no sempre els actes de violència sexual són perpetrats mitjançant coacció o coerció directes. Algunes formes de violències sexuals, com els assetjaments -tant en l'àmbit laboral com els comesos per desconeguts al carrer-, es poden exercir sense tenir per objectiu directe aconseguir que les dones "facin" alguna cosa o obligar-les a que "acceptin" propostes d'algun tipus, ni condicionar el seu comportament. Aquests assetjaments es poden fer, simplement, com a expressió de la superioritat masculina, i, en aquest cas, l'acte de violència pot ser, per exemple, una expressió verbal que, d'una manera discriminatòria, envaeix la privacitat de la dona assetjada. És una violència que té per objectiu imposar un determinat model de feminitat, un model dictat pel patriarcat i té també la missió que les dones no surtin de la passivitat i submissió que imposen l'estereotip i del rol de gènere assignats.

2.4. Víctimes o supervivents?

Els diccionaris defineixen la víctima com qui pateix dany per culpa aliena o per causa fortuïta. L'expressió víctima té característiques i connotacions molt rellevants a l'hora de parlar de violències sexuals. D'una banda, la seva importància radica en el reconeixement implícit del dany causat injustament a la persona. En molts sentits, l'efecte més "reparador" de la justícia, per exemple, en els casos de violències sexuals

és, precisament, el reconeixement del caràcter de víctima de qui les ha patit. En tot cas, s'ha de tenir en compte que, molt sovint, les víctimes de violències sexuals no denuncien aquests fets i, per tant, no accediran a aquest reconeixement "legal" del estatus de víctima.

D'altra banda, però, i a diferència d'altres formes de violència, ser víctima de violències sexuals sovint està carregat d'una *culpabilització* que també és generitzada: la culpabilització de les dones és part de la construcció de gènere, un àmbit en què freqüentment les dones són considerades "responsables" del que han patit (per beure massa, per anar vestides "massa provocatives", etc.)²².

La culpabilització de les dones per les violències que pateixen és part de la construcció social de gènere en les societats patriarcals. També ho són les "mesures" que les dones adopten per intentar prevenir o protegir-se dels atacs, com no sortir soles de nit, no emborratjar-se, no vestir-se de manera provocativa, no ser promíscues sexualment parlant, etc.

Aquesta culpabilització pot conduir també a la negació del caràcter de víctimes per part de les mateixes dones (per exemple, "jo anava beguda, per això no puc dir que em van violar"), ja que no es consideren mereixedores de protecció legal. Els estereotips i mites sobre la conducta sexual adequada de les dones, fa que les víctimes que, d'alguna manera, no es reconeixen com a tals, es consideren "culpables", i per tant, consideren que el que han patit no és "denunciable". Malauradament, aquests prejudicis i estereotips sovint estan presents també en la intervenció d'agents -com ara policies, metges/sses o operadors/es jurídics/ques- i fan que les víctimes que no són "innocents" (és a dir, que no compleixin amb els rols de gènere tradicionals, perquè anaven begudes o vestides de manera "no tradicional", perquè havien sortit amb un home que no era el nuvi/marit, etc.) siguin constantment qüestionades, o el seu relat no consideri creïble.

A més a més, s'ha de considerar que el que s'entén socialment per "víctima" planteja problemes addicionals. En efecte, aquesta expressió no es refereix exclusivament a aquelles persones que han patit un dany per causes alienes a la seva voluntat, sinó que també conté la idea d'un *estat de debilitat que requereix protecció*, que fa a les dones dependents, que limita la seva autonomia i que les etiqueta com a víctimes. A més a més, al fer a la víctima *dèbil i necessitada*, per una banda, es transforma automàticament els altres -en aquest cas, el victimari i els agents de suport- en *forts i poderosos*, per l'altra (Trunyó, 2010 : 28 - 30, 80).

Així la conceptualització de la víctima en l'àmbit de les violències sexuals té una càrrega addicional, conseqüència de l'elevat contingut d'estereotips de gènere implícits, tant en l'acceptació per part de les dones del rol de víctima, com en la no acceptació d'aquesta posició.

²² La negació de la condició de víctima o el qüestionament d'aquesta condició, sovint produeix un patiment addicional en les dones que han viscut violències sexuals.

Com senyala Maria Trunyó i Salvador

“la mateixa entrada del diccionari de la Real Acadèmia de la Llengua Espanyola, també inclou la locució col·loquial *fer-se la víctima*, i la defineix com queixar-se excessivament buscant la compassió dels demés. Em sembla significatiu que el diccionari ja apunti cap a dues dimensions: per una banda, el fet de patir i queixar-se (passiu-actiu), i per l’altre, una condició i un possible efecte de la mateixa” (Trunyó, 2010 : 27).

Per això, més recentment, des del treball feminista s’ha emfatitzat la capacitat de resistència de les dones, s’ha intentat superar el discurs de victimització i s’ha trencat amb una comprensió de la violència masclista que porta a la infantilització de les dones. Des d’aquesta perspectiva, es prefereix l’ús de l’expressió “supervivent” en comptes de “víctima”, per tal d’evitar la càrrega negativa i desapoderant de l’expressió víctima.

2.5 Diversitat, vulnerabilitat i interseccionalitat

La categoria víctima/supervivent no és uniforme quan parlem de violències masclistes, ni tampoc en les violències sexuals. Factors com l’origen –nacionalitat, estatus administratiu, ètnia, color, etc., l’edat, la religió, la situació o estatus socio-econòmic, opció sexual, identitat de gènere, capacitat física o psíquica, estat de salut, entre d’altres, incideixen tan en les experiències de violència com en les respostes institucionals davant les mateixes.

Ja des de la dècada de 1980, diverses feministes subratllen que la sexualitat no té el mateix significat entre dones de diverses cultures, ni per totes les dones d’una mateixa cultura, ja que diverses formes d’opressió es relacionen de maneres complexes. Per exemple, hi ha casos en què la violència sexual no només és violència sexista, sinó també una forma de violència racista (Hall, 1984). Aquestes perspectives són totalment coherents amb els antecedents que han estat comentats anteriorment, en el sentit que, històricament, la violació d’una ‘criada’ o dona considerada de classe inferior no ha estat sancionada de la mateixa manera que la d’una dona ‘noble’, i que les violències sexuals exercides contra dones esclaves afro-descendents als Estats Units d’Amèrica, per exemple, no van estar ni tan sols considerades com a tals.

Els feminismes reconeixen que les dones no són un grup homogeni, que les experiències de les dones es defineixen a partir de la intersecció de les diverses identitats i llocs, socials i polítics, que ocupen en diversos sistemes de dominació, on no només trobem el gènere, sinó en els quals també operen significativament altres categories com l’ètnia, la nacionalitat, la classe, l’orientació sexual, l’edat, les capacitats físiques i psíquiques, etc. El problema central, doncs, és la construcció social de la subordinació o “inferiorització” de certs grups.

La caracterització de les víctimes en els discursos socials i institucionals, freqüentment fa referència, en l'àmbit legislatiu i polític, a les anomenades 'víctimes especialment vulnerables'. Per exemple, l'article 180 del Codi Penal disposa l'agravació de la pena - entre d'altres circumstàncies- "quan la víctima sigui especialment vulnerable, per raó de la seva edat, malaltia, discapacitat o situació, (...)".

El problema de la noció de "vulnerabilitat" de certs grups de persones és que aquesta condició de vulnerabilitat s'atorga en funció d'una qualitat **de la persona** i no per la subordinació u opressió d'un **sistema social discriminatori**. Així, per exemple, el focus es posa en la dona immigrant, i no en la societat sexista i racista.

De fet, les 'condicions de vulnerabilitat' són imposades pels mateixos Estats, per la via de la negació del reconeixement de drets -per exemple, a les persones immigrants indocumentades-, o per la impunitat dels crims que afecten a les persones en situació d'opressió. La noció de vulnerabilitat, a més, sovint nega la capacitat d'acció i decisió d'alguns grups de persones, i qüestiona la seva pròpia qualitat de subjectes.

La legislació catalana sobre violències masclistes, en aquest sentit, ha donat un pas més al parlar de "la consideració de les dificultats singulars en què es troben dones de determinats col·lectius en situacions específiques" (article 7 h), dins dels principis orientadors en les intervencions dels poders públics. Aquesta formulació, al menys, separa "la situació" de "la persona" afectada, encara que no es parla de situacions de discriminació. Per altra banda, la llei no és exhaustiva i tampoc no explica els criteris en base als quals selecciona determinades "situacions específiques" -la immigració, prostitució, món rural, vellesa, transsexualitat, discapacitat, virus d'immunodeficiència humana, ètnia gitana i centres d'execució penal- i exclou altres, com per exemple, l'adolescència / joventut, de gran rellevància quan parlem de violències sexuals. Aquestes i altres situacions seran tractades en particular en l'informe jurídic d'aquesta diagnosi.

Considerar la forma en què múltiples factors incideixen en els casos concrets de violències sexuals es fonamental per una comprensió i resposta adequada davant les violències masclistes. Aquesta visió complexa, però, es dificulta per perspectives legals o teòriques que tendeixen a "classificar" les violències en base només a un factor o en context en què es produeixen. Sovint les lleis -i els instruments que es deriven d'elles, com protocols- contribueixen a aquestes separacions, fent èmfasi en només un factor (com ara, l'edat) per sobre d'altres. Per exemple, considerar que les violències envers nenes i nens és només "violència contra els infants" o "violència familiar" és negar el impacte que té el gènere en aquestes violències. Igualment, actes violents poden ser, al mateix temps, per exemple, racistes i sexistes.

Aquestes "classificacions" tenen un impacte no només teòric sinó també en els models d'abordatge davant aquestes violències, de manera que les respostes poden tenir un

efecte revictimitzador sobre les víctimes / supervivents, al no tenir en compte totes les dimensions del dany.

3. Els reptes actuals davant les violències masclistes

Malgrat els avanços teòrics i normatius en l'àmbit del reconeixement dels drets de les dones, l'eliminació formal de les referències a l'honra o honestat de les dones i el reemplaçament d'aquestes referències per la llibertat en l'àmbit sexual, moltes de les estructures patriarcals en la comprensió legal i social de les violències sexuals encara romanen en el text de les nostres lleis i, sobretot, en la seva interpretació. A més a més, a diferència d'altres formes de violències masclistes, les violències sexuals encara suposen un estigma molt fort a nivell social i la seva comprensió està, sovint, creuada per estereotips i prejudicis que afecten molt severament a les víctimes. Aquests fenòmens, per descomptat, no són exclusius de Catalunya, ja que es troben extensament documentats arreu del món i són, també, el punt de partida per aquesta diagnosi.

3.1. Dades insuficients

La invisibilització de les violències sexuals, malgrat es pugui pensar que és un fet anecdòtic, és un element intrínsec de la violència sexual, conseqüència directa del procés de 'naturalització' de les violències sexuals, un procés descrit anteriorment. La invisibilització de les violències sexuals exemplifica la dimensió estructural d'aquesta manifestació de violència masclista que, tot i la seva assídua presència en la vida quotidiana de les dones, no està representada socialment. I aquesta mancança és deu, no tant a l'absència de dades, sinó a les causes estructurals -ideològiques- que impedeixen que les dades emergeixin socialment i, sense aquestes dades, resulta impossible dimensionar la magnitud de les manifestacions de les violències sexuals. Aquest és un repte, ja que no és possible dissenyar polítiques públiques adequades d'intervenció –ja siguin de prevenció, atenció, persecució judicial o recuperació- si no existeixen dades suficients sobre la prevalença d'aquests fenòmens.

No obstant la dificultat per disposar de totes les dades, aquelles a les quals tenim accés, en relació amb les manifestacions de les violències sexuals, posen de relleu que la societat no disposa d'eines i recursos per fer front a l'abordatge de les violències sexuals.

Enquestes

Les dades disponibles provenen principalment d'enquestes i per això, a continuació s'examinaran els principals resultats que apareixen a les que han estat realitzades a nivell europeu, estatal i català.

En l'àmbit europeu, els resultats de l'enquesta de sobre violència envers les dones a Europa de la Fundamental Rights Agency (FRA, 2014)²³ indiquen que: l' 11% de les dones de més de 15 anys han viscut alguna forma de violència sexual i un 5% ha estat violada. Aproximadament un terç (31%) de les dones que declaren haver estat violades per la seva parella, han estat violades en repetides ocasions, i l'informe determina una mitja de sis o més vegades.

En l'àmbit de l'estat espanyol, la *Macroencuesta Violencia contra la Mujer 2015*, per primera vegada incorpora preguntes sobre agressions sexuals en consonància a la FRA. Els resultats de la *Macroencuesta* són aquests:

- El 3% de les dones residents a Espanya de 16 o més anys (599.762) han patit violència física, en els últims 12 mesos, de parelles, ex-parelles o tercers.
- L' 1,9% de les dones residents a Espanya de 16 o més anys (379.849) han patit violència sexual, en els últims 12 mesos, de parelles, ex-parelles o tercers.
- El 24,2% de les dones residents a Espanya de 16 o més anys (4.838.087) han patit violència física i/o sexual, en el transcurs de les seves vides, de parelles, ex-parelles o tercers.
- El 4,3% de les dones residents a Espanya de 16 o més anys (859.660) han patit violència física i/o sexual, en els últims 12 mesos, de parelles, ex-parelles o tercers.
- El 7,2% de les dones residents a Espanya de 16 o més anys (1.439.431) han patit violència sexual, en el transcurs de les seves vides, per part d'alguna persona amb la que no mantenen, ni han mantingut una relació de parella.
- El 4,2% de les dones de 16 o més anys (839.668) residents a Espanya va patir violència sexual després dels 15 anys, mentre que el 3,5% de les dones de 16 o més anys (699.723) residents a Espanya va patir violència sexual abans dels 15 anys.

Les dades de la Macroencuesta expressen l'impacte estadístic que tenen les violències sexuals i en concret les agressions sexuals a la vida de les dones. Aquestes dades, com veurem més endavant, contrasten amb les dades d'atenció tant als serveis especialitzats com als serveis en general.

Altres enquestes també resulten útils per donar contingut a la prevalença que tenen les violències sexuals en la nostra societat. L'any 2009 *l'Observatorio de Salud de las*

²³ Es tracta de la primera enquesta sobre la violència contra les dones, que es va realitzar l'any 2012, hi varen participar un total de 28 estats membres de la UE i amb 42 mil dones enquestades, majors de 18 anys.

Mujeres del Ministerio de Sanidad y Política Social, per primera vegada, va realitzar l'Enquesta Nacional de Salut Sexual (ENSS) fent especial rellevància a aspectes socials de la sexualitat i de les violències sexuals. Malauradament, malgrat la indicació que aquesta enquesta es realitzés cada 4 anys, no s'ha tornat a fer.

L'ENSS plantejà preguntes respecte de dues qüestions relacionades amb la violència sexual: si alguna vegada al llarg de la vida s'havien mantingut relacions contra la pròpia voluntat (entenent per aquestes les relacions consentides però no desitjades), i si s'havien sofert abusos sexuals i/o violacions (on s'inclou qualsevol activitat sexual no consentida). Els resultats de l'ENSS són els següents:

- Sobre les relacions sexuals contra la pròpia voluntat, un fet que afecta majoritàriament a les dones, aproximadament el 7,4% de les dones entrevistades, enfront del 3,5% dels homes, reconeixen haver sofert, una vegada o més d'una vegada aquest abús. Si aprofundim una mica més, les dades indiquen que és un fet que succeeix, en el cas de les dones, amb un home (91,7%) i que a més sol ser la seva parella estable (64%); mentre que en el cas dels homes, ha estat amb una dona (56,4%) que és la seva parella estable (31,4%), o bé un altre home (12,6%).
- Pel que fa a la incidència d'abusos sexuals, les dades indiquen que: les dones enquestades reconeixen haver-los sofert una vegada (2,9%) i més d'una vegada (2,3%), mentre que els homes afirmen haver-los sofert en molta menor proporció (1,1%) "una vegada". En el mateix sentit, les dones han tingut relacions contra la seva voluntat més d'una vegada el (5%) enfront dels homes (l'1,4% "una vegada"). En quant al sexe de la persona que abusa o agredeix, amb independència del sexe de la persona que ha estat abusada, aquesta persona que abusa o agredeix és un home en el 83,2% dels casos. En els casos d'abús o violació a dones l'agressor ha estat un home (88,8%) i d'un home ha estat un altre home (65,4%) o una dona (26,8%). En el cas de dones solen ser familiars o coneguts (25,3% i 26,6%), i en el d'homes coneguts (46,2%) o desconeguts (23,0%)
- En relació amb el sexe de pagament, les dades confirmen que són gairebé exclusivament homes els que afirmen haver pagat per tenir relacions sexuals: una vegada (10,2%) i més vegades (21,9%). Per grups d'edat, són sobretot els homes majors de 35 anys (25,7%). Resulta significatiu que sigui una pràctica amb una incidència bastant important també entre els joves de 25 a 34, grup d'edat en què aquestes xifres suposen el 18,3%.

En darrer lloc, analitzem l'Enquesta del Departament d' Interior que expressa les dades catalanes, encara que –a l'igual que la enquesta de la FRA a nivell europeu- només inclou a majors d'edat, i a nivell metodològic no es pot comparar amb les enquestes més actuals perquè no incorporava els paràmetres d'Istanbul. Per tant, la lectura d'aquestes dades està subjecta a una interpretació limitada del fenomen i les dades no estan actualitzades. En tot cas, l'Enquesta d'àmbit català manifesta que:

- 1 de cada 4 dones residents a Catalunya ha patit una agressió masclista d'especial gravetat al llarg de la seva vida.
- Més d'un 80% de les dones que han patit fets que consideren delictius, la majoria a mans d'un home del seu entorn, no ho denuncien.
- En l'àmbit de la parella i ex-parella, prop de 70.000 dones residents a Catalunya es consideren maltractades el darrer any.
- El 4% de les dones d'entre 18 i 70 anys, residents a Catalunya, que han tingut un treball assalariat, s'han vist obligades algun cop al llarg de la seva vida a abandonar una feina remunerada per evitar una situació d'assetjament sexual.
- L'assetjament sexual a la feina, reconegut per les víctimes al llarg de l'any 2009, va afectar gairebé un 0,9% de les dones que treballaven per compte d'altri, i més del 3% de les dones entrevistades informaven d'alguna agressió esporàdica a la feina.
- Més del 3% de les dones han patit agressions masclistes al carrer que les han afectat psicològicament.
- Un 12,2% de les dones residents a Catalunya van patir algun tipus d'agressió sexista a la via pública l'any 2009 (comentaris molestos, acostaments indeguts, exhibicionisme...) i un 3,2% es van sentir afectades per aquesta agressió. Gairebé la majoria d'aquestes dones van considerar que aquella agressió constituïa un fet delictiu.

Denúncies

La denúncia és el mecanisme d'identificació formalment reconegut dels fets delictius. La denúncia formal, però, de les agressions masclistes no arriba al 18% dels episodis considerats delictius per les mateixes víctimes, una xifra que contrasta amb el total de fets enregistrats. La majoria d'aquestes agressions de fort impacte han estat considerades delictives per les víctimes, concretament el 6,8% de les dones entrevistades consideren que han estat víctimes d'un delictu. Però de tots aquests episodis considerats delictius, només s'ha presentat denúncia en el 17,7% dels casos.

Segons els estudis disponibles, el baix número de denúncies de les dones que han patit violència sexual representa una de les característiques d'aquest tipus de violències i s'explica a partir d'aquests tres elements: i) el temor a no ser cregudes quan van a la policia; ii) la por a les represàlies posteriors per part de l'agressor; i iii) la reacció de temor i el grau de confusió en què es troben les dones després de l'agressió, aquest estat emocional condiona les dones que, en la majoria dels casos, no prenen les decisions més adequades i, en d'altres casuístiques, oculten el que va ocórrer i intenten oblidar-ho (Echeburúa, De Corral, Zubizarreta y Sarasua, 1995 : 28).

La situació de les dones casades o en relacions estables de parella és particularment greu. D'acord amb el treball de Basile (2002), el 61% de les dones casades entrevistades havien experimentat coerció sexual per part dels seus marits, un 20% havia tingut experiències prèvies de sexe forçat, un 4% havien estat amenaçades per mantenir relacions sexuals i un 9% havien estat forçades físicament pels seus marits a mantenir relacions sexuals no consentides. L'estudi de Martin, Taft i Resick (2007) senyala que el 10-14% de totes les dones casades i el 40-50% de les dones maltractades per les seves parelles, pateixen violències sexuals. En aquest sentit, Elena Hernández González y Rosaura González Méndez (2009) indiquen que aquesta invisibilització és especialment significativa quan parlem de la violència sexual dins de les seves relacions de parella, ja que en aquest context les dones solen estar exposades a més d'una forma d'agressió (Vézina i Hébert, 2007). Així, la major part de les dones que experimenten violència física són a més objecte de maltractament psicològic; i d'aquestes, entre un terç i la meitat, són maltractades físicament i també són víctimes d'agressions sexuals (Krug, Dahlberg i Mercy, 2002).

Les dades de denúncia disponibles a Catalunya tenen una sèrie de limitacions, com el fet que no es poden identificar els casos d'abusos i agressions sexuals comeses sota l'àmbit de la violència en la parella ("violència de gènere"), entre d'altres.

L'any 2015 els fets delictius denunciats al Departament d'Interior sota l'epígraf *tipologies relacionades amb delictes contra la llibertat i la indemnitat sexual* trobem 1.161 fets delictius i d'aquests: 570 són a menors de 20 anys; 15 fets delictius han estat catalogats com a matrimonis forçats i 20 com a MGF. És obvi que les dades policials són només la punta de l'iceberg de la prevalença de les manifestacions de les violències masclistes, però, tot i això, aporten dades útils per poder planificar polítiques preventives efectives.

La insuficiència de dades s'agreuja per la manca d'informació sobre la forma en què acaben els processos penals en aquests delictes, és a dir, sobre el número de casos que arriben a judici, els que porten a una sentència condemnatòria o absolutòria, etc. Tampoc hi ha informació sobre el vincle existent entre víctimes / supervivents i l'agressor.

En definitiva, aquest conjunt de dades –enquestes, denúncies- són evidentment insuficients, perquè cap de les enquestes utilitza indicadors comparables, fet que dificulta l'obtenció d'una "foto" actualitzada i precisa. A més a més, les dades provinents des dels serveis d'atenció (socials, de salut, joventut, etc.) tampoc no són comparables, per exemple, en la tipologia que utilitzen per recollir o registrar aquests fets.

No obstant, les dades de les quals disposem a través de les enquestes alerten sobre les greus dimensions de les múltiples manifestacions de violència sexual.

3.2. Prevalença d'estereotips que culpabilitzen a les dones

Els delictes sexuals han estat històricament vinculats a l'honor i la moral. Tot i que les definicions legals modernes d'aquests delictes ja no inclouen aquests elements en relació amb les qualitats de les víctimes, persisteixen idees preconcebudes i estereotips que, d'alguna manera, comparteixen les mateixes arrels. Aquests estereotips estan presents a nivell social, institucional i jurídic. L'estudi sobre els estereotips a nivell judicial de l'Oficina de l'Alt Comissionat de Nacions Unides per als Drets Humans (2014), defineix els estereotips de la següent manera:

Un 'estereotip' és una visió generalitzada o preconcepte sobre els atributs, característiques o rols que són o haurien de ser posseïts per membres d'un grup social determinat. 'Estereotipar' és la pràctica d'atribuir a un individu atributs, característiques o rols específics pel sol fet de la seva pertinença a un grup en particular (OACNUDH, 2014).

En l'àmbit de les violències sexuals, els estereotips es construeixen a partir valoracions socials i culturals que determinen què és una conducta sexual apropiada per als homes i per a les dones. Aquests estereotips, al estar impregnats a nivell social, també afecten a les pròpies víctimes/supervivents, la qual cosa impedeix que qualifiquin certes agressions sexuals com a crims –com passa sovint en els casos de violació dins del matrimoni, o quan les dones estaven begudes/drogades en contextos de festa u oci nocturn-, i que informin sobre els crims que han patit.

Els estereotips poden fer que les víctimes/supervivents desplacin la culpabilitat de l'agressor cap a elles mateixes. Un exemple sobre l'impacte dels estereotips és l'assetjament a les universitats, com senyala el projecte europeu *Violencia sexual, acoso y miedo al delito* (2009-2011), (Encarna Bodelón i Noelia Igareda) a la UAB, un 21% de les estudiants pateixen assetjament sexual o per raó de sexe de manera freqüent. “Quan una estudiant pateix una agressió d'aquest tipus, se sent avergonyida, es pregunta com li pot haver passat a ella, canvia d'hàbits i, sovint, s'aïlla socialment”, això s'agreuja perquè el perfil de l'agressor a les universitats és, majoritàriament, un home molt proper a la víctima.

La presència d'estereotips en l'àmbit de la justícia és especialment greu, ja que poden influir en les decisions d'investigació i enjudiciament.

Les decisions de policies, fiscals i jutges/sses que es basen en estereotips tenen conseqüències directament en el dret de les víctimes a ser tractades sense discriminació, i en el seu dret a l'accés a la justícia, ja que no hi ha imparcialitat quan les decisions es prenen en base a idees preconcebudes.

L'article 5 a) de la *Convenció sobre l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació contra la Dona* (CEDAW), especifica que:

"Els Estats han d'adoptar totes les mesures adequades per: a) Modificar els patrons socioculturals de conducta d'homes i dones, amb l'objectiu d'aconseguir l'eliminació dels prejudicis i les pràctiques consuetudinàries i de qualsevol altra índole que estiguin basades en la idea de la inferioritat o superioritat de qualsevol dels sexes o en funcions estereotipades d'homes i dones" (ONU, 1979).

L'art. 8 (1) (b) de la *Convenció sobre els Drets de les Persones amb Discapacitat* (CDPD) també apunta que "Els estats parts es comprometen a adoptar mesures immediates, efectives i adequades per lluitar contra els estereotips, els prejudicis i les pràctiques nocives respecte de les persones amb discapacitat, inclosos els basats en sexe i edat, en tots els àmbits de la vida".

Hi ha diverses idees preconcebudes i estereotips tant en relació amb la violència sexual, com en relació amb les víctimes. Un dels estereotips més freqüents és el que suposa que la major part de les dones són agredides sexualment per homes desconeguts, en canvi les dades indiquen que la majoria de les víctimes de violació coneixen al seu violador²⁴, ja sigui un conegut, un amic, un familiar, una parella o ex-parella íntima. Tal i com senyala l'enquesta FRA (2014), la major part de les agressions sexuals ocorren a casa de la víctima (o al domicili de l'autor), però l'agressió sexual també pot tenir lloc en altres espais: el lloc de treball, l'escola, els centres penitenciaris, el cotxe, els carrers o l'espai públic.

L'ús de la força constitueix també un dels estereotips que més complexitat planteja: existeix una visió preconcebuda –que com hem vist, ha estat prevalent durant la història- de què les agressions sexuals impliquen un alt nivell de violència física. Pel contrari, la majoria de les víctimes en el procés de denuncia o durant el posterior relat de l'agressió manifesten que tenien por de rebre lesions greus o de perdre la vida i que, per tant, han oposat poca resistència a l'atac. En conseqüència, en la majoria dels casos pot no haver-hi lesions físiques. En aquest línia, d'acord amb l'OMS (2003) només al voltant d'un terç de les víctimes de violació té lesions físiques visibles. En conseqüència, la prevalença d'aquest estereotip respecte de la violència sexual provoca que les víctimes/supervivents que han ofert poca o cap resistència física a l'atac siguin qüestionades per la policia i el sistema judicial.

Els estereotips sobre la manera en què les dones s'han de comportar durant una agressió o abús sexual afecten a totes les dones, especialment a aquelles que poden haver experimentat una resposta de 'congelació' davant l'atac sexual, és a dir, aquelles dones que no han pogut respondre d'una manera activament defensiva. Així mateix, el

²⁴ A Anglaterra i Gal·les, al voltant del 90 per cent de les víctimes dels delictes sexuals més greus en l'any anterior coneixia l'autor (UK Home Office / Ministeri de Justícia, 2013). Aquestes dades no existeixen obtenir en el cas de l'Estat espanyol.

comportament de les víctimes/supervivents pot estar influït per les amenaces reals o percebudes, i per les tècniques manipulatives que l'agressor pot haver utilitzat per intimidar o controlar la víctima.

Aquestes idees també es relacionen amb la consideració que la violació és una de les coses més terribles que li poden succeir a una persona. Així, suposar que la víctima/supervivent ha d'estar avergonyida i traumatitzada, o que la violència sexual ha estat la "pitjor" part de les seves experiències de violència (en els casos que involucra no només la violència sexual)²⁵, són estereotips encara molt presents en els sistemes judicials i policials. Així, la recuperació d'una víctima/supervivent o la rapidesa de la seva recuperació (ex. que es "vegi bé" o continuï amb la seva vida i activitats normals), per tant, poden interpretar-se com si ella no hagués estat víctima. La realitat mostra, però, que tot i que es tracta d'un delictes molt greu, la majoria de les víctimes opten per sobreviure i continuar amb les seves vides.

Tampoc hi ha comportaments similars a nivell emocional. Les dones varien en la manera com expressen els seus sentiments: des d'aquelles que expressen estar inquietes, visiblement tenses, plorant o sanglotant al descriure els detalls específics de l'atac, a les que controlen, ensutgen o no expressen els seus sentiments i semblen tranquil·les i compostes, la qual cosa sovint és utilitzada per posar en dubte el seu relat.

La idea que els delictes sexuals són "crims passionals" o motivats pel desig sexual, és un estereotip que amaga el fet que són delictes de violència, i els seus factors subjacents són el poder i el control. D'aquest estereotip, a més, es deriva la idea que les agressions sexuals són actes impulsius, quan la majoria de les vegades no ho són, pel contrari són crims premeditats i planejats, totalment o parcialment, amb antelació (Scully, 1994).

També existeixen estereotips en relació amb el consentiment en l'àmbit sexual. Encara que tota persona té el dret a canviar d'opinió sobre el fet de tenir sexe amb una altra persona, en qualsevol punt del contacte sexual, existeixen idees preconcebudes en el sentit que un cop es comença a tenir una relació sexual consentida, aquest consentiment es manté en tot moment.

Els prejudicis sexistes també coexisteixen amb prejudicis racistes i classistes. Per exemple, alguns d'aquests prejudicis porten a pensar que certs homes, de determinats orígens o classes socials, són més propensos a cometre actes de violència sexual, mentre altres no ho són. Aquest estereotips beneficien els homes que pertanyen a les classes o grups dominants, que es troben fins i tot en posicions d'autoritat i no són sospitosos de ser agressors sexuals. En canvi, com veurem més endavant, la situació és la inversa en molts casos i són els homes en posicions d'autoritat (en l'àmbit religiós, polític o educatiu, per exemple) els qui cometem majoritàriament aquests delictes, ja que confien en la impunitat que els seus actes poden tenir, gràcies a la posició d'autoritat que

²⁵ UK Foreign & Commonwealth Office 2014, pàg. 58-59.

ocupen i als recursos de què disposen -en comparació als recursos de les dones o les nenes a les quals agredeixen-.

Un altre estereotip molt present en el sistema de justícia és que les 'veritables' agressions sexuals o abusos es denuncien immediatament a la policia. Pel contrari, la majoria de les violacions i altres delictes sexuals no es denuncien mai a la policia i dels reportats, la majoria ho és més de 24 hores després (OMS, 2003). L'enquesta FRA, en aquest sentit, senyala que la major part de les dones no denuncien la violència que pateixen i no se senten animades a fer-ho per sistemes que són sovint percebuts com d'escàs suport a les dones i, per tant, les xifres oficials dels sistemes de justícia es basen únicament en els pocs casos que són denunciats (FRA, 2014). Moltes de les víctimes no denuncien en absolut o retarden la presentació de la denúncia perquè: pensen que no es farà res; perquè l'autor pot haver fet amenaces contra elles o les seves famílies; tenen por de les respostes de la família o de la comunitat; s'avergonyeixen; algunes víctimes senten que és un assumpte privat; o no saben on poden informar de l'incident.

També, des dels sistemes judicials o policials, es considera, davant de molts casos, que una denúncia de delictes sexuals 'es pot fer fàcilment'. En aquest sentit, el Comitè de la CEDAW ha declarat expressament que la creença de que les acusacions o denúncies de violació són una "opció fàcil" per a les dones revela en si mateix un biaix de gènere²⁶. Aquesta creença posa en dubte la credibilitat i el comportament de les dones en general i alimenta l'estereotip tradicional que retrata la dona com a falsa i desviada / perversa.

Tots aquests estereotips condicionen les respostes institucionals i, en particular, les del sistema de justícia, ja que aquestes respostes podrien respondre a creences preconcebudes, en lloc d'enfocar-se en els fets rellevants i la investigació efectiva. Els estereotips poden influir en les opinions sobre la credibilitat de la víctima i contribuir a la seva revictimització. Aquestes creences, com ja s'ha assenyalat, comprometen la imparcialitat i la integritat del sistema de justícia, de manera que constitueixen una infracció a les obligacions constitucionals i internacionals de drets humans de l'Estat (OACNUDH, 2014).

3.3. Persistència del fal·locentrisme

A nivell normatiu penal, el Codi Penal espanyol ha experimentat diverses transformacions en matèria de violències sexuals en les darreres dècades. L'eix de les distincions, però, entre delictes més greus i menys greus, continua essent, en part, un element fal·locèntric: la penetració. Encara que les actuals regulacions de les agressions sexuals inclouen no només la penetració per un penis, sinó també per altres parts del cos o objectes, la major gravetat del delicte encara es troba en l'element penetratiu.

²⁶ CEDAW, Vertido v. Filipines, 2010.

L'article 179 del Codi Penal senyala:

Quan l'agressió sexual consisteixi en accés carnal per via vaginal, anal o bucal, o introducció de membres corporals o objectes per alguna de les dues primeres vies, el responsable ha de ser castigat com a reu de violació amb la pena de presó de sis a 12 anys.

També existeixen, com es veurà més detalladament en el capítol que fa referència al marc jurídic de les violències sexuals, importants dificultats en l'aplicació judicial de conceptes com 'violència o intimidació', que són els elements que distingeixen a les agressions dels abusos sexuals.

Aquesta percepció majoritària a l'àmbit jurídic es troba present també en altres àmbits socials, on sovint es pensa que l'única cosa greu que pot patir una persona en l'àmbit de les violències sexuals és una agressió sexual, en particular, una violació. Pel contrari, altres conductes no penetratives, poden ser considerades com meres "molèsties" i menystingudes en quant a la seva gravetat.

Una altra conseqüència del fal·locentrisme en la construcció de les violències sexuals està en la greu invisibilització de les violències que no suposen un contacte corporal, com ara, els assetjaments sexuals. Només recentment, al nostre àmbit, comencen a implementar-se (des del moviment feminista) estratègies d'intervenció davant les violències masclistes al carrer i en particular, a les festes populars²⁷. El mateix passa amb les violències sexuals que es cometen utilitzant TICs, –com ara, les xarxes socials- i que es dirigeixen de manera desproporcionada contra les dones més joves, com el sexting, el grooming, etc.

3.4. Violència institucional i victimització secundària

Un dels elements més problemàtics en relació amb la intervenció institucional -ja sigui en l'àmbit jurídic, sanitari o social- davant les violències sexuals, és el que anomenem violència institucional o victimització secundària. Femenías (2008 : 83), per exemple, identifica com les maneres més freqüents de **violència institucional en l'àmbit jurídic**, les següents:

- La **negació** del delictes, o la seva "inexistència" quan no hi ha reconeixement, tipificació penal o quan la tipificació es tardana o ineficient, etc.;
- La **invisibilització**, que inclou la minimització de l'agressió i/o del dany, interpretació errònia o esbiaixada de les causes del mateix, en solidaritat implícita amb l'agressor, en termes de tergiversació (in)voluntària;

²⁷ Per exemple, el Protocol d'actuació contra les agressions sexistes a la Festa Major del Poble-sec.

- L'**encobriment**, incloent la desqualificació del relat de les dones amb la conseqüent inducció indirecta al silenci; manca de cura o tergiversació del relat en la transcripció policial o els expedients de denúncies; l'ús equívoc del vocabulari legal, etc.; interpretació errònia o fal·laç de la llei, dels informes mèdics, etc.)
- La **desprotecció** que inclou la manca de cases d'acollida, protecció limitada o tardana de les víctimes, la no desarticulació d'entorns vinculars violents, la manca de polítiques de prevenció o reversió de situacions de violència, incloses les imposicions vinculars; etc.

Des d'una perspectiva de drets humans, un dels principals problemes pel que fa a la investigació i persecució penal dels delictes sexuals, així com la seva eficàcia, és el risc de victimització secundària. La investigació, enjudiciament i sanció dels delictes sexuals, com també d'altres formes de violència de gènere, són fonamentals per a la seva eradicació, però la investigació i l'enjudiciament, quan no s'han desenvolupat adequadament, poden produir altres efectes negatius.

Sota el concepte de 'victimització secundària', en termes generals, s'inclouen tots els processos que causen més dany a les víctimes/supervivents de delictes, a causa de les reaccions dels altres i sobretot pel seu tractament en el sistema de justícia penal (Shoham, Knepper i Kett, 2010).

Pel que fa al sistema de justícia, hi ha diversos factors que poden empitjorar la victimització, per exemple, la manca de participació de la víctima/supervivent en el procés de justícia penal, l'absència d'oportunitats per expressar la seva opinió i/o ser escoltada; la manca d'informació sobre el procés i les decisions preses; la manca de coordinació entre els organismes de justícia penal i els serveis de suport, etc.

Les víctimes de violència sexual i de gènere exercida per la seva parella o ex-parella, així com a les víctimes amb diversitat funcional i les víctimes que són nens o nenes, entre d'altres, tendeixen a experimentar un alt índex de victimització secundària. En el cas de les víctimes de la violència sexual, la victimització secundària (o re-victimització) ha demostrat ser particularment intensa. Les víctimes diuen sentir-se traumatitzades al denunciar, ser sotmeses a controls mèdics invasius i a interrogatoris intensos, i durant el procés penal també manifesten sentir-se escrutades i que la seva credibilitat es qüestiona. Alguns autors descriuen que això és tan greu com una "segona violació" (Madigan and Gamble., 1991; Campbell et al, 2001).

A nivell internacional, existeixen diversos instruments que aborden la victimització secundària. A partir de la *Declaració de les Nacions Unides sobre els principis fonamentals de justícia per a les víctimes de delictes i de l'abús de poder, de 1985*, molts països han introduït diverses mesures per fer front als problemes que les víctimes

enfrenten en les seves experiències amb el sistema de justícia penal. En particular, pel que fa als casos de violència contra les dones, *la Declaració sobre l'Eliminació de la Violència contra la Dona* (1993) senyala expressament que els Estats han de “assegurar que la re-victimització de les dones no es produeixi a causa de les lleis insensibles a les consideracions de gènere, les pràctiques de la seva aplicació o d'altres intervencions”, “prendre mesures per assegurar que els oficials de policies i fiscalies, així com altres autoritats públiques encarregades d'implementar les polítiques de prevenció, investigació i càstig de la violència envers les dones, reben entrenament adequat per sensibilitzar-les sobre les necessitats de les dones” i “animar el desenvolupament de guies adequades per assistir en la implementació dels principis establerts en aquesta Declaració” (UN, 1993). El Comitè de la CEDAW i les Relatores Especials de l'ONU sobre la Violència contra la Dona han desenvolupat encara més aquestes disposicions.

A nivell europeu, l'any 2012 *la Directiva sobre la protecció de les víctimes de delictes* inclou disposicions destinades a reduir el risc de victimització secundària, igual que l'any 2011 *el Consell d'Europa ho fa respecte de Convenció sobre la prevenció i la lluita contra la violència contra les dones i la violència domèstica* (Conveni d'Istanbul).

Encara que la victimització secundària ha estat específicament tractada en relació amb l'àmbit judicial, aquesta victimització pot produir-se en qualsevol àmbit de l'atenció a les dones que han estat víctimes de violències masclistes, i en particular, per exemple, en l'àmbit de l'atenció de salut –ja sigui atenció clínica o forense- i dels serveis socials.

4. Epíleg no concloent

L'objectiu d'aquest document ha estat plantejar les principals qüestions conceptuals que envolten les discussions i intervencions davant les violències sexuals, des d'una perspectiva ètica centrada en els drets de les dones, s'analitza críticament l'evolució històrica i política del reconeixement de les violències sexuals i les construccions jurídiques i socials que es deriven d'aquest reconeixement fins a l'actualitat.

Per cloure, creiem important ressaltar, en primer lloc, que una comprensió ètica de les violències sexuals requereix d'una mirada crítica del que s'entén per sexualitat i del que culturalment i jurídicament s'ha construït com a "natural" en la nostra societat. Això suposa contextualitzar l'anàlisi dins d'una ideologia patriarcal en la qual encara avui vivim immerses, i aquest fet dificulta la presa de consciència respecte d'aquesta construcció política. És necessari, aleshores, visibilitzar el parany d'aquesta suposada "naturalització" i qüestionar les conceptualitzacions polítiques, culturals i institucionals que legitimen el discurs de la 'naturalització'. Aquesta comprensió és imprescindible si l'objectiu és dissenyar intervencions per prevenir aquestes violències, i també per atendre, recuperar i reparar les víctimes/supervivents que les han patit.

En segon lloc, assenyalar en aquest darrer apartat, que l'existència de definicions de les violències sexuals coherents des d'una perspectiva ètica, passa necessàriament per l'elaboració dels drets de les dones i el consentiment com a elements centrals d'aquestes definicions que, al mateix temps, han de ser sensibles als factors individuals, socials i culturals que incideixen en el lliure consentiment de les dones. És a dir, la comprensió de les violències sexuals ha de ser sensible a la diversitat de situacions en què es troben les dones que les pateixen i ha de garantir la sensibilitat davant les necessitats particulars que poden tenir col·lectius específics de dones en l'àmbit de la prevenció, l'atenció o la reparació d'aquestes violències, sense caure en l'estigmatització de tals col·lectius.

Finalment, els principals reptes respecte de les violències masclistes, d'acord amb els estudis disponibles a nivell comparat, es relacionen amb la informació sobre la prevalença del fenomen; la persistència d'estereotips sobre aquestes violències i, especialment, sobre les víctimes; el fal·locentrisme (és a dir, l'èmfasi en la penetració) en la comprensió de les violències sexuals, i la violència institucional que en l'àmbit jurídic, social, sanitari, entre altres, afecta a les dones que han patit aquestes violències.

Bibliografia

Asua Batarrita, Adela (1998) Las agresiones sexuales en el nuevo código penal: imágenes y discurso jurídico. En : VVAA. Análisis del código penal desde la perspectiva de género, editado por Emakunde-Instituto Vasco de la Mujer, Vitoria-Gazteiz 1998, pp. 47-101

Bartky, S. (1983). 'Female Masochism and the Politics of Personal Transformation', *Women's Studies International Forum* 7(5):323-334 · December 1983.

Basile, K.C. (2002). Attitudes toward wife rape: Effects of social background and victim status. *Violence & Victims*, 17(3), pp. 341-354.

Beneyto Arrojo, M. J. (2002). Violencia sexual: entre lo que siente la víctima y lo que piensa el agresor. En S. Redondo (Eds.), *Delincuencia sexual y sociedad* (pp. 53-86). Barcelona: Ariel.

Bouchel, L. (1671). *La Bibliothèque ou Trésor du droit français*, Tome III. Paris. Citat en Vigarello, Georges (1999) *Historia de la violación: siglos XVI-XX*. Volume 55 of Colección feminismos/Feminisms. Universitat de València.

Burgess-Jackson, K. (1996) *Rape: A Philosophical Investigation*, Brookfield, VT: Dartmouth Publishing Company.

Burgess-Jackson, K., (2000), "A Crime Against Women: Calhoun on the Wrongness of Rape", *Journal of Social Philosophy*, 31(3): 286–293.

California Senate Bill 967, de 28 d'agost de 2014. Disponible a https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billNavClient.xhtml?bill_id=201320140SB967

Catharine A. MacKinnon (1987). *Toward A Feminist Theory of the State*, Harvard University Press, USA (1987), pp. 127 - 154.

Chesnais, Jean-Claude (1981). *Histoire de la violence en Occident*, Robert Lafont, París. Citat en Vigarello, Georges (1999) *Historia de la violación: siglos XVI-XX*. Volume 55 of Colección feminismos/Feminisms. Universitat de València.

Cowan, G. (2000). Women's hostility toward women and rape and sexual harassment myths. *Violence Against Women*, 6 (3), 238-246.

Direcció General d'Igualtat d'Oportunitats en el Treball. La prevenció i abordatge de l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe a l'empresa. Un instrument per definir, implementar i comunicar un protocol contra l'assetjament en el si de l'empresa

Dworkin, Andrea (1997), *Life and Death: Unapologetic Writings on the Continuing War Against Women*, New York: Free Press.

Escudero Nafs Antonio, Polo Usaola Cristina, López Gironés Marisa, Aguilar Redo Lola (2005). La persuasión coercitiva, modelo explicativo del mantenimiento de las mujeres en una situación de violencia de género: I: Las estrategias de la violencia. *Rev. Asoc. Esp.*

Neuropsiq. [revista en la Internet]. 2005 Sep (95): 85-117. Disponible en:
http://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0211-57352005000300006&lng=es.

Esteban, Mari Luz (2006). El Estudio de la Salud y el Género: Las Ventajas de un Enfoque Antropológico y Feminista. *Salud colectiva* [online]. 2006, vol.2, n.1 [citado 2016-01-17], pp. 9-20. Disponible en: <http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1851-82652006000100002&lng=es&nrm=iso>. ISSN 1851-8265

Foucault, Michel (1979) *Microfísica del poder*. Las ediciones de las piqueta, Madrid

Foucault, Michel (1999). *Estrategias de poder*. Traducción al castellano por Fernando Alvarez Uría y Julia Vareja. Ediciones Paidós Ibérica S. A. Colección Obras Esenciales, volumen 11. Argentina

Fournel, Jean-François (1778). *Traité de l'adultère, considéré dans l'ordre judiciaire*, París. Citat en Vigarello, Georges (1999) *Historia de la violación: siglos XVI-XX*. Volume 55 of Colección feminisms/Feminisms/ Feminisms. Universitat de València.

Gayle Rubin (1975), "The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex". En Nicholson, Linda (Ed) (1997), *The Second Wave: a reader in feminist theory*. New York : Routledge; pp. 26-62

Giffing, Susana (1979) *Rape, The Power of Consciousness* Paperback, 978-0685905586

Hall, Ruth (1984.) *Ask any woman*, Bristol: Falling Wall Press

Hernández González Elena, González Méndez Rosaura (2009) Coerción sexual, compromiso y violencia en las relaciones de pareja de los universitarios. *Escritos de Psicología* [revista en la Internet]. 2009 Ago ; 2(3): 40-47. Disponible en: http://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1989-38092009000200006&lng=es.

Huard-Hardy, Françoise (1995). *La répression du viol sous le règne de Louis XV d'après les arrêts du parlement de Paris*, memoria de DEA, París, Universidad París-II. Citat en Vigarello, Georges (1999) *Historia de la violación: siglos XVI-XX*. Volume 55 of Colección feminisms/Feminisms/ Feminisms. Universitat de València.

Jousse, Daniel (1752). *Traité de la justice criminelle de France*. Tome III. Citat en Vigarello, Georges (1999) *Historia de la violación: siglos XVI-XX*. Volume 55 of Colección feminisms/Feminisms/ Feminisms. Universitat de València.

Kennedy, Duncan (1992), "Sexual Abuse, Sexy Dressing and the Eroticization of Domination," *New England Law Review*, vol. 26, Summer 1992, pp. 1309–1393.

MacKinnon, C. (1982). *Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory*. *Signs* Vol. 7, No. 3, Feminist Theory (Spring, 1982), pp. 515-544

MacKinnon, C. (1987) *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law*, Cambridge MA:

Harvard University Press.

Martin, E., Taft, C. & Resick, P. (2007). A review of marital rape. *Aggression and Violent Behavior* 12, 329-347.

Martin, Magdalena M. i Lirola, Isabel (2013). Los crímenes de naturaleza sexual en el Derecho internacional humanitario. Institut Català Internacional per la Pau. INFORMES 8/2013. Disponible a: http://icip.gencat.cat/web/.content/continguts/publicacions/documents_i_informes/arius/crimenes_de_violencia_sexual.pdf

Muyart de Vouglans, Pierre-François (1757). *Institutes au droit criminel, ou Principes généraux en ces matières, suivant le droit civil, canonique, et la jurisprudence du royaume*. Citat en Vigarello, Georges (1999) *Historia de la violación: siglos XVI-XX*. Volume 55 of Colección feminismos/Feminismos/ Feminisms. Universitat de València.

Organització de les Nacions Unides (ONU) (1979). Convenció per a l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació envers les Dones. Disponible a: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/sconvention.htm>

Organització de les Nacions Unides (ONU) (2006) Convenció sobre els Drets de les Persones amb Discapacitat. Disponible a: <http://www.un.org/spanish/disabilities/default.asp?id=497>

Organització de les Nacions Unides (ONU) (1985) Declaració de les Nacions Unides sobre els principis fonamentals de justícia per a les víctimes de delictes i de l'abús de poder.

Organització de les Nacions Unides (ONU) (1993) Declaració sobre l'Eliminació de la Violència contra la Dona

OPS. 2013 Hoja Informativa Violencia sexual Comprender y abordar la violencia contra las mujeres OMS: WHO/RHR/12.37

Palacios, Patricia (2013). 'La violencia en contra de las mujeres'. En Lacrampette, Nicole (Ed). *Derechos Humanos y Mujeres: Teoría y Práctica*. Ed Andros, Santiago, Chile. pp. 277 - 336.

Rich, Adrienne, 1980. 'Compulsory heterosexuality and Lesbian existence', *Signs*, 5/4 (1980)

Sanday, P. R. (1981) The Socio-Cultural Context of Rape: A Cross-Cultural Study. *Journal of Social Issues*, pp. 37, 5-27.

Sen, Amartya (2009) *The Idea of Justice*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Stanko, Betsy (2009) ¿Se puede reducir el miedo a la delincuencia que tienen las mujeres?. *Revista Catalana de Seguretat Pública*. Mayo 2009. pp. 51 - 65.

Thornhill, R. (1998-1999). The Biology of Human Rape. *Jurimetrics* 39(2), pp. 137-148.

Valcárcel, Amelia (2001). La memoria colectiva y los retos del feminismo. Santiago, CEPAL (Serie Mujer y Desarrollo 31).

Vigarello, Georges (1999). Historia de la violación: siglos XVI-XX. Volume 55 of Colección feminismosFeminismos/ Feminisms. Universitat de València.

Weiss, Karen (2013) "You Just Don't Report That Kind of Stuff": Investigating Teens' Ambivalence Toward Peer-Perpetrated, Unwanted Sexual Incidents. *Violence and Victims*, Volume 28, Number 2, 2013, pp. 288-302(15).